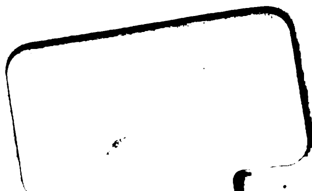

Сретен J. Ристић
НОВИНАР

РАЗВИТАК ВЛАДАЛАЧКЕ ВЛАСТИ У СРПСКОМ НАРОДУ

БЕОГРАД.
Штампарија Тодора К. Наумовића Васина ул. бр. 15
1902.

Сарајево 1934 год. Душан Перовић, проф.

. . . . . . Податци о нашој старој државној организацији веома су површни . . . . Свакојако би нужно било обратити пажњу на . . . таму, којом је још једнако завијено потање државно уређење политички и социјални односи, *поступни ток у историјском развићу* разних момената, који су утицали на облик државне организације, на народно стање у опште и т. д.

Гл. Гершић
Централизација и самоуправа
Гласник LV. стр, 177 и 178

„Народе, познај себе самога, ако желиш да срећно твој народни живот оснујеш, утврдиш, продужиш и по могућству овековечиш«.

Д. Давидовић
Историја народа српског
Београд. 1846. г. стр, 4.

ПРВА ГЛАВА

ЕТНОГРАФСКА ОСОБИНА

Пада у очи, што имена владалаца у словенским језицима махом нису порекла домаћег но страног. И кнез и краљ и цар и бан све су то туђе речи, које су Словени усвојили од странаца[1]). Кнез, по Миклошићу. долази од готске речи kuniggs; краљ, долази од имена Карла Великог; цар, долази од Gaesar[2]), а бан је аварска реч, и ми смо је примили од Мађара[3]).

У демократским заједницама словенским не беше у први мах човека, који би се истицао као неограничени господар. Словени не признаваху над собом власт једног човека[4]). Словени беху сви равноправни. О деспотском

---

[1]) Dr. Gregor Krek, Einleitung in die Slavische Literaturgeschichten Zweite Auflage. Graz. 1887. стр. 363.

[2]) Dr. O. Schrader, Sprachvergleichung nnd urgeschichte. Jena 1883. г. стр. 115.

[3]) Johan von Asboth, Bosnien und die Herzegowina. Wien 1887 г. стр. 37.

[4]) Krek. 160.

понашању владаоца није могло бити ни помена. Поглавари се словенски махом сматраху само као први међу равнима[5]).

Узајмни договор беше основа друштвеном животу словенском. Избор беше пут, којим се долазило до поглаварства. Изборничка симпатија истицаше поглавице на унраву, и они јој се морадоше одазивати и покоравати, не могући своју власт преко народне воље утврђивати, продужавати, па ни у наследство остављати[6]). Та изборна особина истиче Словене на видик међу другим народима. И жене су могле бирати и бити изабране[7]).

Значај наше пословице „договор кућу кући", као да беше од вајкада позната свима Словенима. Изборност, равноправност и демократизам беше тако у јеку, да се та друштвена особина ни после није могла лако да искорени. Са оскудице у јединству власти и неограниченој предaности једноме човеку словенски народи не могоше за рана доћи до онако силних држава, до каквих долажаху други народи, вични апсолутизму. Неограничена тежња за истицањем личног мишљења довођаше до неслоге, која је једнодушном раду много сметала. Беше слободе, па беше и неслоге а да је било *стеге и бојазни*. неслоге неби могло бити. Отуда је неслога са својим последицама веома видна у народима словенским, а особито у

[5]) Krek ib.

[6]) Krek, 364

[7]) Krek, 163. — Ѳ. Бацетичъ Очерки Старой Сербіи. Бесѣда, 1871 V. стр. 352.

нашем народу. Али, ако народи славенски са својих демократских особина не могоше доћи одмах до силе и величине, до које су долазили други народи, они опет никад не долазише ни до онакве ропске потнштености својим владаоцима, до какве су долазили други народи.

Словенима унутрашња слобода беше дража од спољашњег блеска. Тај су блесак они радо жртвовали својој унутрашњној равноправности и одржању старинских обичаја.

»Своја кућица — своја слободица« беше словенима милија од свега на свету. Они не могаху подносити. да се, за љубав државне величине, један човек истакне над свима тако. да наступи осетна и стална разлика између важности његове и важности појединих чланова друштвених.

То вечито ограничавање власти поглаварске дуго је и дуго задржавало Словенске народе у патријархалном стању и племенској поцепаности, која им у многим приликама није дала маха, да се дижу међу другим народима Демократске слободе словенске нису дале да се развија монархично узвишавање владалаца, и ако је то понекад било на штету заједничкој јачини словенских друштава.

Противу неограничене власти појединаца, словенска се демократска свест борила онако, као што се код Јелина бранила остракизмом тежња за слободом од свију, који би јој постајали опасни. Она тежња за слободом, ма и у скромним границама државним, што се да-

нас опажа код Швајцараца, као да се од вајкада опажала код словенских народа.

Са те демократске или, управо, републиканске особине словенских народа, државе словенске и данас показују велику наклоност унутрашњој слободи и једнакости. Те особине можда ће и у будуће служити као квасац за непрестано међусобно трвење по државама словенским, С те особине словенски народи могу и у будућности, као и у далекој прошлости, показивати више наклоности према републиканском уређењу него према монархијској чврстини, која је словенским народима увек оскудевала. Особито је самоуправни живот у задрузи створио нашем народу вољу на политичку самоуправу. Један француски писац вели: да не би било чудо, кад би тек ослобођена Србија показала, да је способна за самоуправу за коју још нису дорасли многи народи на западу. То би вели, долазило отуда, што је српски народ у задрузи имао прилике, да се извежба у свему, што један народ треба да зна, па да може и слободно живети и сам собом управљати[8]).

Словени долазе у ред оних народа, којима је појединачка слобода дража од силе заједничке. Словени су налик на јелински народ, који је волео да остане мален и поцепан али слободан, него да се сили и једини на штету своје унутрашње слободе као: Персијанци, Рим и т. д.

---

[8]) Emile de Laveleye, De la propriété et de ses formes primitives. Troisiéme éditon. Paris. 1882 стр. 217.

Они непрестани немири у српским државицама првога доба, јасно показују како се наш народ, као чисто словенско племе, нерадо покоравао сталној вољи једног човека и онда, кад му је грозила опасност од народа, који су могли да се осиле, благодарећи својим монархичним и апсолутистичким особинама, као наши суседи, помонгољени Словени, Бугари и други.

Није невероватно, да је се код Срба са демократског гледишта решавало и питање о симпатији према вери. Велика наклоност босанских Срба према богомилству могла је долазити и отуда, што су богомили, колико на основу прастарих хришћанских појмова о братској љубави, толико и на основу прастарих демократских традиција народних о некадашњој једнакости и бољим аграрним односима, подржавали свест о отпору према апсолутистичкој вољи владарској[9]).

Али и сама тврда вера српска морала је да подлегне, кад се решавало питање о личној независности — толико је слобода Србину драга. — Сетимо се само како се богомилска властела у Босни жртвовала Исламу, да би само одржала своју силу и независност.

---

[9]) А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича, История славянскихъ литературъ. Изданіе второе, С. Петербургъ 1881. год. Томъ I. стр. 68.

-- Asboth, Bosnien und die Herzegovina.

Чед. Мијатовић. Једно велико питање, историјске цркве. Отаџб. књ. XXVIII, 338.

Као слободни исељеници Американски, Срби нису могли имати мира ни у земљи у којој није било слободе. Они су се због ње и са завичајем својим растављали. За то су се српска племена често и сељала. Нећемо да тражимо узроке првој сеоби на Балканско Полуострво и ако је она могла потећи од ограничења личне слободе, кад је наступила сеоба народа. Помињемо само оно сељакање са севера на југ у Македонију и повратак из Македоније на Саву и Дунав. Помињемо сеобу Српског народа у Угарској. Помињемо ускоке и хајдуке. Србин је свуда само слободу тражио. Где је стао, ту се укопао, само да буде свој готподар. Подсећамо на Србицу, коју је Србин под самим облаком подигао, чим се скрасио на Балканском Полуострву. Помињемо оне љуте бојеве, које је Србин био, чим је, пребегавши из Србије, ступио на Угарско земљиште. Он без слободе нигде није мого бити задовољан. Па не само без слободе, него и без освете Хајдук из горе излеће на друм пред душмане, а ускок ни у страној земљи не може да мирује, него полази у четовање противу злотвора[10]). Србину без слободе нема радости. И кад мора да остане потиштен у свом завичају, он не седи мирно. Кад не може да се свети јатаганом он бар дохвати гусле јаворове, па уз њих тужним и ратоборним песмама одолева срцу свом

[10]) Чед. Мијатовић. Шта је желео и радио српски народ у XVI веку. Годишњица I. стр. 61.

Но у колико то служи на дику и Српству и Словенству; у колико је та тежња за слободом била од вајкада земаљски бранич од самовоље владаочеве, у толико је у многим приликама била штетна по народну борбу са странцима. Често су због те претеране тежње за личном слободом не само Срби но и остали Словени морали да подлежу странцима само за то, што су они били сталнији у државном јединству и у послушности према владаоцу.[11]) Та давнашња особина словенска била је добро позната и страним писцима и суседима словенским, и они су се њом користили. Али и ако су други монархични народи морали за своју моћ много да благодаре својој сталној власти. којој су се без поговора покоравали, опет републиканске Словене, и ако су нерадо трпели господаре, није у тешком часу остављала увиђавност. У одсудној борби с непријатељима они нису били од раскида, да се за неко време удруже и подвргну власти једног човека. Али је те покорности нестајало чим је опасност минула[12]). Као год што све републиканске државе већу пажњу обраћају својој унутрашњој слободи и самоуправи него спољашњем блеску и угледу тако су и демократски словенски народи у опште радије погледали на своју срећу унутра него на сјајност с'поља. Прво је особина републиканска,

---

[11]) Constauntin Jos Jireček Geschihte der Bulgaren. Prag, 1876. стр. 98.

[12]) Jireček, ib.

друго монархијска. Француска је увек ка дому слободнија, а на страни кроткија, кад је република, а увек је на дому ограниченија, а пред светом страшнија, кад је монархија. Кад је у земљи највећа стега, онда је најсилнија, јер се не гледа на јавно мнење, него на вољу једног човека. Сетимо се само Лудвика XIV и Наполеона.

Самосвест о личној слободи и независности била је код свију Словена толика, да су се они сами веома тешко уједињавали. Да Русима и Бугарима не беше странаца, они би можда до данас били поцепани и неуједињени, као заостала племена словенска у Маћедонији

Па и кад су се ујединили и под једну власт подвели, опет међу Словенима није могло да буде једнодушности и послуха, јер је сваки, хтевши да се слуша и да утиче на јавни живот, често интересе домовине приносио на жртву својим захтевима.

Претерана словенска тежња за личном слободом, као да се нарочито огледа у кулминацији њеног успеха, у кобном скупштинском изразу „veto“ који је пољској државној целини и јачини довршно гроб, који су почели копати независни племићи још од онога дана, када су после јагелонске династије стале долазити на престо изабрани владаоци под уговором.

Што данашња Русија, и ако је словенска држава стоји на чврстој монархичној основи, то као да недолази толико од особине самог народа руског, колико од силних монголских

елемената, који су унесени у организам државног живота руског.[13]) Кнут међу Словенима није био значајан, док у руске руке није прешао из монголских. Словенски народи нису хтели да знају за владалачку силу и великашко уздизање, док нису дошли у додир с другим народима. За то ће словенски народи и у будуће као и у прошлости антипатисати неограниченој вољи владалачкој и увек пре свега тежити за одржањем појединачке личне слободе па ма то било и на штету државне јачине. Та ће особина пред нас излазити у многим полемичним односима између владалаца и властеле у српској држави .

---

[13]) Неблагодарност Срба спрам Русије. Отаџбина, књ. XXI. стр. 559.

ДРУГА ГЛАВА.

РАЗВИТАК ВЛАСТИ

Да би се могло појмити често трвење између наших владара и властеле, веома је потребно бацити поглед на оно патријархално доба, кад се њихова власт почела развијати. Треба се упознати са постанком и природом власти код Словена.

Далеко од веровања неких народа, да је власт од бога и да се мора обожавати као што се и данас обожава код Хинеза и других народа азијских, словенски су народи о својим владаоцима мислили слободно.

То се гледиште и данас у неколико одржава по оним крајевима, који су још у патријархалном стању, и огледа се у народном понашању при бирању старешине.

У неким нашим крајевима кад се сеоски кнез изабере, и данас му се каже:

„Изабрали смо те, да *послужиш* село, а ми ћемо ти помагати кад затреба".[14])

---

14 15) ІМ. Ђ. Милићевић. Општине у Србији. Годишњица II. стр. 196. и 203.

У тој изреци огледа се мишљење нашег народа о оним, које је бирао да њиме управљају.

Тешко да се и у коме другом народу може наћи такав демократизам, какав је био код нас.

Село, које је изабрало кнеза, кад је било да га као кућнег старешину, казни, кад је на његовом дому било што год неуредно, те је заслуживао казну, којом је за таку неуредност могао друге казнити, ову и изрицало.[15])

Старешине су се бирале да врше вољу народну, а не да народ подвргавају својој вољи.

Држало се да старешине морају заступати гледиште оних, који су их изабрали, а бирали су сви без разлике. За то су општинске старешине могле бити и жене[16].)

Отуда је лако и настајао лом, кад је који старешина хтео да ради на своју руку.

Поступност у развитку власти била је тако осетљива, да се ни један поглавар преко одобрења оних који су га бирали, није могао лако дићи на већу висину, него што му је одређено.

Свакад су се тачно знале границе власти, а ту границу одређивала је бирачка свест и обичај.

Све, што се тицало друштвеног уређења, основано је било на навици и споразуму. А тај споразум који се, као црвени конац, повлачио од најнижих до највиших представника власти, долазио ја отуда, што се у словенских народа управна власт развила поступно из родбине.[17])

[16] и [17]) Krek, 163, 156.

Из породице се развила задруга, из задруге се разви по станишту општина а по роду братство. Оно је трајало до седмога паса, презивало се једним презименом и сматрало се као род, те се момци и девојке из њега нису могли узимати.[18]) Из братства се после развило племе, које је изгледало као удружење блиских и далеких рођака. Туђинци му се нису прибрајали лако.[19])

Свака је задруга имала свог старешину; свако је братство, као и општина имала свог старешину;[20]) свако је племе имало свог старешину — жупана, и све су старешине морале имати обзира према својим бирачима.

Сва сродна племена, која збориште једним језиком називаху се: народ, пук, језик и подлегаху оштим обичајима.

Главни народни старешина, дакле није могао радити самовољно но споразумно. Отуда су произлазили први оснивачи појединих брастава и племена, и стекле, временом, особито право. Добиле су неку врсту обичајне привилегије, по којој се само из њих могао бирати друштвени старешина,[21])

Противно обичајима многих народа, који су друштвени живот сматрали као терет па укидали осниваоце породица, чим нису били

---

[18] и [19]) В. М, Г. Медаковић. Живот и обичаи Црногораца. Нови Сад, 1860. стр. 77., 79., 80

[20]) Медаковић, id.

[21]) Dr. Franjo Rački. Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga XVII. стр. 75 76 и 77

кадри да се старају за друштво, Словени су друштвени живот сматрали као добро за које имају да захвале својим очевима и праоцима, који су га основали, па су их за то уважавали и поштовали и за живота и после смрти. По њиховом су се имену читава колена називала.

Биће, да је лепи и задовољни задружни живот побуђивао у Словенима осећаје благодарности према оснивaоцима задруга, докле је код других народа тегота инокосног живота изазивала у породичним члановима мржњу према оним, који су тај живот основали.

При сеоби Словена на балкан. полуострво већ је било одликованих породица.

У сваком од оних дванаест родова Хрватских, што су се населили у новој постојбини била је по једна породица, из које се могао бирати жупан и бан.[21]) Свега дакле, беше 12 таквих породица. Из шест су бирани бани, а из шест жупани.[23]) А међу свима тим породицама беше у племену једна из које је биран Кнез.[21])

Ове породице сматрале су се као племићске, те се код Хрвата чак у 14-ом веку сматрали за племиће они Хрвати, који су произлазили из тих породица.[23])

А за све кнезове Хрватске држало се, да произлазе од онога кнеза, што је Хрвате довео на Балканско Полуострово.[24])

[22]) Brašnić Župe u Hrvarskoj Rad XXV, 39.
[23]) Rački, ib.
[24]) Rački ib.

О таквим племићским породицама, каквих у прво време није било, и из којих су се доцније једино могле бирати народне старешине, има историског помена и код Чеха, код којих је била највиднија породица Пшемисловића, и код Пољака код којих је била највиднија породица Пјастовића. Па и за наше Хумске владаоце зна се, да су били пореклом од неке старе породице из које су кнежеви били бирани од вајкада.

Из таквих породица, које су биле задобиле право на власт, морала су се временом развити и наша властела, којој и само име показује, да су се од осталог народа влашћу одликовала,

У Црној Гори се јоште задржао обичај, да се главари бирају из старинских главарских породица, чији су се предци јунаштвом одликовали. То право на главарство чак се могло и продати.[25]) Иначе је ретко која кућа главарска могла остати без свога права. Губила га је само онда, кад се који главар из куће неби показао у боју као јунак. Обично је главарска власт прелазила на главарске синове онако, као што се свештеничка парохија предаје синовима свештеничким. Решавао је избор, али се махом у напред знало на кога ће пасти. Кад главар умре, онда остале старешине сазову збор, и један, који је међу њима понајстарији, изведе пред збор главарева сина, па га дохвати преко паса и обрне три пут око себе, говорећи: „хајде синко на очино место![26])

[25]) и [26]) Медаковић. Живот и обичаји Црногораца 81, 82.

Изборно право, дакле, народ по облику није напуштао, али је се већ било увукло наследно право. Доцније, кад су племенске државе претворене у монархије, народни избор главара морао је и владалац да потврди са осталим старешинама, који су заступали вољу својих бирача. Тако је јоште у Црној Гори.[27])

Чим је нестајало споразума, одмах је настајала злоупотреба власти. Предстојало је или да се старешина збаци, или да настане расцеп па да сваки друштвени део ради за се по својој вољи.

Отуда је слога по словенске народе била веома важна. Најмања неслога кадра је била да произведе општи раздор.

Споразум је био душа свега друштвеног живота. И управљало се по обичајном договору.

Кад је требало решавати какво важно питање, сазивали су се већа, а кад је требало што год пресуђивати. сазивало се „Крвно коло“ или „суд добрих људи.“

У свему се непрестано одржавао поступан споразум између народа и старешина

Да се поремети тај обичајни споразум, па да управна или судска власт буде само у једним рукама, није дала изборна система.

Ни управници, ни суђаје нису бирани на цео век, но само на неко време, после кога су били на расположењу својих бирача.

Нит је један човек могао приграбити сву

---

[27]) Медаковић, ib.

власт у своје руке, нити је могао оставити у наследство, јер наследне власти у први мах није било.[28])

Отуда је се за час јављала опозиција и борба, чим је који власник хтео да постане апсолутан или наследан господар народни.

Онога, који није био изабран за старешину, народ није хтео да призна. Чак није хтео да признаје ни оне мање старешине, које би веће старешине постављале саме по својој вољи.

Самовласни цар Бодин, тежећи да му син дође на владу погубио је своје рођаке, да му не би сметали. Но народ, ставши на браник обичајног права и споразума, није дао да му син одржи престо.[29])

Колико је било јако то обичајно право народно може се судити по томе, што се по споменицима налази трагова, како у Хрватској чак ни под туђом млетачком владом у 14-ом веку, није у општини могао да буде сатник онај, кога би кнез поставио, него само онај, кога би изабрала воља бирачка[30]).

---

[28]) Krek, 364.

[29]) Пантелија Славков, Срећковић. Историја Српскога народа, Београд 1884 књ. I. стр. 449.

[30]) M. Brašnić. Zupe u Hrvatskoj .Rad jugoslovenske akademie znanosti i umjetnosti. Zagreb, knjiga XXV стр. 37.

ТРЕЋА ГЛАВА

ПОСТАНАК ВЛАСТЕОСТВА

Видели смо, да је код Словена власт била изборна; да су сви друштвени чланови били подједнаки, и да је старешина био само први међу равн. ма.

Кад је тако било у први мах, онда се и нехотице јавља питање: како међу Србима неста једнакости? Како међу њима наста неједнакост.

Неједнакост се код Срба, као и код осталих народа појавила са развитком културе, поводом неједнаких људских способности и природних дарова[31]) У примитивном стању, неједнакост је међу људима била неосетна.[32]) Тек, кад су људи осетили, да су један другом корисни и потребни, наступила је поноситост и неједнако т. Та се неједнакост унапредила са развитком металургије[33]) Особито у ратовима

---

[31]) J. J Rousseau. Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les homes, Petits chefs d'omore de J. J. Rousseau. Nouvelle édition. Paris (нема године) стр. 76.

[32]) Rousseau, 66.

[33]) Rousseau.

и неприликама, кад су народи морали да истичу на управе људе даровитије и способније.

Поводом тога истицања морало се одликовање појединаца појавити и код Срба. Но ако се то одликовање у неким приликама и јављало, оно је морало бити тренутно, нестално, јер му није остајало кастичког трага у чистом народном животу. Властеоска имена у словенским језицима показују, да нису порекла словенског но страног.[34]) Сви варијетети речи „шљахта“, којом су се по разним словенским земљама особито у Пољској, означавали племићи, нису ништа друго но одјек туђинске немачке речи: „slahta“ (племе, порекло.[35])

Властеоства, дакле међу Србима и у опште дакле међу Словенима у први мах није било; оно се појавило тек под утицајем страних народа и обичаја.

Тумачећи постанак властеле страним утицајем, потрудићемо се да видимо шта је код Срба могло утицати на одликовање појединих делова друштвених.

Да видимо, шта је био узрок, те су се неки друштени чланови, под повољним страним утицајем могли узвисити у друштву Српском.

Држимо да је зачетак уважењу и одликовању, а доцније и одвојитости друштвених чланова лежао у старој Српској и Словенској особини — у поштовању старости.

Докле се код многих примитивних народа, опажа мржња према старости, дотле су код

[34]) Krek 365.
[35]) Krek, ib.

Словена старци као оснаваоци породица, били у великом поштовању.

Докле се многи примитивни народи нису устезали да, при селењу своје старе и слабе остављају без заштите и милости у старом завичају,[36]) дотле су Словени увек прво помишљали на своје старије, и места у својим новим постојбинама називали по именима својих родоначелника.[37])

Докле су код многих примитивних народа изнемогли старци морали сами да се даве и вешају, ако више нису могли да буду друштву од користи,[38]) дотле су породице словенске лебдиле над самртничким ностељама својих старих, очекујући од њих, са сузама у очима, опроштај и благослов.

Докле је, по сведоџбама старих писаца, код некадашњих народа често било у обичају да нестрпљиви синови своје рођене очеве убијају чим се разболе или за рад онеспособе[39]) дотле су, по нашим народним песмама, синови на глас о смрти родитељској јурили кући из далеких места, молећи бога, да самртнику продужи живот, док не стигну да га виде и затеку жива, да на њима клетва не остане.

Поштовање старости јављало се само код напреднији и у историји виђенијих народа: Је-

[36]) L. J. Alfred Mauru. La terre et l'homme, Quatriéme éditon. Paris. 1877 стр. 688.

[37]) Krek, 157.

[38]) Maury 688.

[39]) Mary, ib.

реја, Шпартанаца, Римљана, Француза[40]) и Арављана,[41]) а долазило је отуда, што су старци махом имали више знања и искуства него други.[42])

Поводом тога поштовања старачког искуства старци су истицани и за народне старешине, те се понегде име стараца идентификовало са именом владалаца. Арављанска реч *шејих* и француска реч seigneur, што тим народима служе као владалачки називи, не значе ништа друго него старе људе.[43]) А руска реч *староста* показује, да су се и за старешине по словенским селима бирали стари људи.

То необично поштовање старости, које се код нас огледа у речи *старешина*, било је узрок, што су се и у српском народу за племенске старешине — жупане обично бирали старци или, у опште најстарији у породици, и што су се неке породице почеле поштовати више него друге.

Жупани називаше се из прва великим жупанима као први међу себи равнима, а после Краљевима. Ти Краљеви после основаше династије, а њихове нове државе обично добијаху имена по племенском земљишту, на коме су биле удружене жупанске покрајине — жупаније. Назване тако по жупанима,[44]) као што

[40]) Rousseau, 87.

[41]) Mauru.

[42]) Rousseau

[43]) Mauru и Rousseau на наведеним местима.

[44]) Јагић, 22.

су жупани прозвани по жупама. Те су се племенске земље поред управне одвојитости махом издвајале од осталих племенских покрајина и по положају: брдима рекама и осталим природним границама.[45])

Тако посташе државе: Травунија, Захумље, Неретва, Зета и т. д.[46]) У њима су се на врховну власт издизали махом властољубиви представници највиђенијих племенских породица, које се издизаху над осталима још од старине У свима тим државама осташе старе жупаније али не као засебне целине, него као окрузи, а њихове, жупанијске старешине, независни жупани, посташе потоњега властела.

Жељни сталне власти, и бојећи се отпора од народа или властеле, нови Краљеви тражише по некад заштите и на страни. У односима према страним земљама, поводом којих их је народ на избору у ратно доба и узвисио, они у мирно доба нађоше ослонац и заштиту у отпору својим бирачима, који су у редовном стању могли од њих тражити, да се одрекну власти која им је за време поверена.

То се освешта нарочито онда, кад Српска племена у борби с Византијцима бише принуђена да пристану на државно централисање и кад их византијски цар Василије Маћедонац 871 год. доведавши их у незгоду, пусти, те она из својих властеоских породица изабраше

---

45) Ст. Новаковић. Српске области X и XII века. Гласник XLVIII стр. 88. и т. д.

46) Срећковић 1, 438.

владаоце, које он потврди и признаде, начинивши их својим вазалима.[47])

Тако од многих слободних српских племенских држава — жупанија, које су некад живеле независно под својим изабраним жупанима, посташе неколике државе с наследним владаоцима, које над собом признаваху власт византијску, и у којима владаоци стадоше слободније радити по својој вољи, ослањајући се на заштиту суседне Византије, а глушећи се све више и више према гласу народа вичног старим обичајима и уредбама.

Кад су већ српске државе тако организоване, онда је државно уређење у њима било овако:

Главар земљи био је владалац

После њега долазио је бан, као обласни управник. Он је у својој бановини био врховни војвода и судија њему су се подносиле апелате.

Тек за њим ишао је некадашњи независни представник слободне воље народне, некадашњи и војвода и судија и првосвештеник — жупан. Он је у свом скромном положају био народу још само администратор и вршилац правде, а Краљу само саветник и чиновник. Од његове негда независне жупе, постао је био просто округ државни [48]) — жупанија, који је у мирно време давао Краљу данак.

---

[47]) Срећковић I, 442.

[48]) Тимофея Флоринского, Южные Славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка. Выпускъ II. С. Петербургъ 1882 г. стр. 26.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

ПОЈАВА НАСЛЕЂА

У примитивно „златно доба“ није било својине. Земља је била свачија[49]).

На неким острвима по индијском океану ни дан дани се незна за својину.

На Андаманским и Никобарским Острвима сваки путник може свратити у сваки дом и јести и пити колико му је драго, нико му неће рећи ни: „потамо се!“

Док није било својине, гостољубље је било свуд у јеку. Свак је имао, нико није оскудевао. Но чим је човек, заузевши парче земље, рекао: „то је моје!“ и чим му се поверовало, таки је настао у друштву преображај[50]).

Чим је човек рекао: „ова је зверка моја!“ чим је подвикнуо: „ово је место моје!“ настала је злоупотреба свега на земљи[51]).

Као код других патријархалних народа, тако и код Словена, некад се није знало за својину. Земља је била заједничка.

---

49) Laveleye, 152.
50) Rousseau.
51) Rousseau, ib.

Што се привредило, припадало је свима. Деца иза родитеља нису могла наследити очевину, но су, као чланови задруге, наслеђивали све са свима осталим члановима[52]).

Тек, када су се породице по задругама тако умножиле, да више није могло бити јединства ни слоге,*) настала је деоба задруга и задружног иметка[53]). И тек, после те деобе, могла су и поједина лица имати право на своину имања, које је после припадало њиној деци.

Уобичајењу наслеђа припомогла је и лична тековина или добитак појединих задругара.

У тим тековинама и стварању инокоштине махом је предњачила бесна властела, а народ је тешко остављао заједничку имаовину. Па и кад се двојио, он је задржавао пређашње задругарско уређење.

По селима кад би се и распала задруга на инокосне породице појединих задругара, свака та породица није била ништа друго но клица за нову задругу или, управо, мала задруга [4]). И у породици, у којој је био само отац са одраслим сином, имаовина се у слу-

---

*) Из прва се издвајао из задруге само онај, кога је задруга искључила и одбацила, као худог, рђавог, Отуда су после худи, махом били и сиромашни, те се значење: рђав и сиромах идентификовало у речи худ.

[52]) Dr. B Petranowić O pravu nasijedstva kod Srba. Rad xxııı. стр. 59.

[53]) Petranowić, i ».

5) Dr. B. Богишић. О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата. С француског.превео Јован А имовић, Београд. 1884 г. стр.51

чају деобе подједнако делила, колико је припадало сину, толико је исто припадало оцу јер се сматрао ни више ни мање но као обичан члан задруге[55]).

С погледом на обичајно право пола, синови су имали првенство при наслеђивању. Али ни кћери нису биле искључене из наследства. Бар се Душанов закон није противио њином наследном праву[56]). Женскиње је, махом, подмиривано одмах при удаји спремом и венчаним рухом, а мушкиње је, обично после очине смрти, подједнако делило очевину.

Колико је то деобно наслеђе доцније узело маха, види се по томе, што су по некад владаоци морали синовима и за живота да дају њихов део, на који су имали право. О томе нас уверавају и апанажи српских престолонаследника и отмице и устанци појединих владалачких синова, који су пре времена хтели да овладају својом очевином.

Но и кад је ушло у обичај то лично наслеђе, опет није напуштена из вида родбинска веза.

Ако није било деце или, кад би изумрли прави наследници, имаовина је припадала даљој родбини и то махом по крви[57])

По негде женскиње није могло однети имање у туђе племе у које би се удало, и ако

---

55) Dr В. Богишић, инокоштина стр.36 и 44.

56) М. Ђ. Миловановић. Наследно право у старом српском праву. Годишњица V. стр. 202.

57) Petranowić. O prawu nasljedstva kod Srba. Rad. xxııı стр. 34.

је имало право на њега. Гледало се да имање остане у истом племену у коме је и било, те је се или уступало или продавало коме од мушких сродника из тога племена, само да не би ишло у туђину[58])

Да са не би отуђивало племенско имање у Црној Гори је заостао обичај, да се момак који уђе у девојачку кућу, у којој је мушкиње изумрло, одвоји од свога рода па пређе са свим женином, и не носи више име свога братства него се зове Домазетовић[59]).

Но у колико се при личном наслеђивању непокретности донекле гледало на право наслеђа по близини сродства и по крви, у толико је већа слобода овладала при наслеђивању покретности.

Докле се својина непокретности није могла лако преносити у туђе племе из обзира на стару племенску заједницу и тековину, дотле је својинар покретност могао оставити коме је хтео и како је хтео.

Од наслеђа покретности, као личне тековине, могао је својинар чак и да искључи по неке своје наследнике, као што је Херцег Стеван Косача искључио свога сина Владислава. Докле други синови добијају по 30000 дуката дотле он у новцу не добија ништа.

У Црној Гори се само оружје није смело преносити у друго племе, па ни кад је удата кћи била једина наследница, него се раздавало

58) Petranowić, 36.
59) Медаковић, стр. 77

једино рођацима покојниковим из истог племена. Разлог је био тај, што су се покојнику у невољи налазили рођаци а не зет.[60])

Кад се баци поглед на историјске догађаје, увиђа се да је обичајно наслеђе, кога некад није било, произвело преврат у друштву словенском, које се дуго и дуго одржавало старим заједничким животом.

Док није било наследне власти и имаовине али, чим се стала наслеђивати власт и имаовина почеле су господарити поједине породице и личности, које су после по својој вољи могле мењати оно, што је вековима остајало непромењено.

Колико је то лично двојење — узвишавање и обогаћење утицало на наш друштвени живот само у нашем народу, најбоље се види у оном добу, кад се, поред старе властеле и имаовине, почеке јављати и нова самоникла, властела и нова, лично стечена, имаовина.

Заостали поредак, који се још у неколико одржавао наслеђивањем власти и имаовине, морао је да подлегне новоме поретку, који је уведен људима, што беху сами ковачи своје среће.

А чим је лично гледиште са свим почело да господари општем старинском гледишту, и у држави су српској морале наступити прилике које су могле бити повољне појединим личностима, али које нису могле бити повољне српској заједници. Њу је ненадно стала сећи неслога и незадовољство, као што мутно небо пресецају муње и громови.

---

[60]) Petranović,36

ПЕТА ГЛАВА

СЈЕДИЊЕЊЕ

Сјединивши српске земље, Немања је, као што помињасмо, владаоце тих земаља начинио својом властелом, чије је мишљење вредело на државном збору, али поред кога је он, опет, радио самовољно и самостално.

И он и наследници његови не само што нису поклањали довољну пажњу вољи и захтевима властеле, него су показивали све више и више тежње за чистим апсолутизмом и освајаштвом, које српском народу баш није толико лежало на срцу као неким освајачким народима: Норманима, Монголима, Хунима и т д.

Тежећи да ради својих намера, подигну свештенство, они су манастирима земље и људе поклањали без довољног договора с властелом па су и законе издавали и саму политику и ратове водили на своју руку.

До душе они су и властели, тражећи од ње само мир и послух остављали одрешене руке у поступању с народом, и она су, љутита на самовољу владалачку, заиста и чинила

чуда с народом, доводећи га све више и више под своју непосредну власт и потпомажући стварање сталежа.

Али, кад владалачка самовоља и сувише расти стаде, она потражише начина, да јој стану на пут. За то сваком приликом потпомагаху и подбуњиваху незадовољне претенденте престола, тежећи, да пореметe нов ред наслеђа, и да поврате стари поредак у коме би они били виднији.

Али им се, махом, свуд нада осујећивала, и, најзад, владаоци почеше у својој самовољи терати такву политику, да се они побојаше од онога, што их је, доцније, под Душаном, заиста и снашло.

Женећи се грчким принцезама, и усвајајући у свему обичаје и раскоши византијске, српски владаоци напустише са свим народно гледиште и хтедоше да од српске државе начине државу са страним уређењем, у коме се неби окретало главе на вољу народних старешина и некадашњу самовољу обласних управника.

Па кад још Милутин, ступивши, под утицајем Симонидиним, у блиско пријатељство с' Византијом, науми, да Српско царство споји с' Византијом, а не беше од раскида ни да, у случају успешне политике, остави уједињени престо коме од својих шурака, принчева византијских, незадовољство властеоско дође до врхунца.

Срећом од Милутинови планова не би ништа. На престо дође Драгутинов син Владислав, али кад се династичка борба на ново отвори, и кад се победилац Владислав показа као тиранин, од кога се властела нису могла надати никаквом добру, она прегоше, те на престо уздигоше, ма и слепога, Дечанскога.

Уздигоше га, али не као владаоца по наслеђу, него као изабраног Краља онако, као што су руска властела подигла Ану Ивановну; онако, како су у своје време, Вучић et comp. довели на престо Кнеза Михаила.

Уздигавши Дечанскога на престо по својој вољи, она му, до душе, огласише и сина младим Краљем, наследником. Али се постараше да га ограниче тако да он више није могао ништа радити без обзира на вољу властеле. Ограничивши Дечанскога властела себи даде већег маха и полета у својим областима. Од тога се доба, скучени самодржавни властели стану поносно називати „владаоцима држава“, у којима су временом заиста, као самостални владаоци закључивали уговоре са околним државама, водили ратове за свој рачун, ковали новце, па чак и грбове своје имали. Та права они, као вазали краљеви, имађаху и пре, али их сад проширише и још краља ограничише.

Разуме се, да је у томе ограничењу уз властелу играло велику улогу и свештенство. То се види по последицама тога ограничења.

Од тога доба српски владаоци нити издају повеље и законе, нити деле земље манасти-

рима сами по својој вољи, него све у договору са властелом и свештенством, А дотле тога не беше.

Докле се, као што знамо, у Босни, владаоци још одавна́ договараху̏ с властелом и навођаху је као сведоке, дотле у Србији владаоци све чинише сами чак до времена Стевана Дечанскога.

У скоро пронађеном Свето-Стефанском Хрисовуљу, који је крањ Милутин са својим братом Драгутином издао, сад већ запустелом[61]) манастиру Бањском, око 1315 год. на Хрисовуљу је, осим Краљевог брата, потписан само архијепископ са јепископима и игуманима[62]). У Хрисовуљу Стевана Дечанског од 1330 год. у ком се казује, како је он по жељи Св. Саве, подигао манастир Дечане, краљ признаје, да је венцем Краљевства Српског био овенчан „ва праздник богојавленија ва лето. ςωκθ (6829—5508 =1321), благословенијем... преосвештенога архијепискупа Никодима и всех јепискуп и *всего збора* Српскаго[63])“. Тај манастир за тим одређује за станиште калуђерима опет „с' благословенијем господина ми и отца Данила и всех јепискуп и *всего збора српскаго*.“ А хтевши умножити прилоге манастиру вели: »Сабрах збор српскије земље архијепискупа и

[61]). К. Ј. Јиречек, трговачки друмови по Србији и Босни у средњем вијеку, Превео Љ. Стојановић, Отаџбина књ. IX, стр. 1.3.

[62]) Љ. Ковачевић Свето-стефански хрисовуљ, Отаџбина књ. 24. стр. 247.

[63]) Mon. Serb. 90

јепискупи и игумани и казнаце и тепчије и војеводи и слуги, и зговорих се с њими и пријех благословеније од господина ми и отца архијепискупа Данила и всех јепискуп и всех игуман и *от всего збора срнскаго* јеже о приложеним храму сему...[64])"

Ни ратови се после не могаху оглашавати без претходног споразума с' властелом. Наста властеоска контрола.

Колико је у црквеним питањима било претежније мишљење свештенства, толико је у војним питањима морало бити претежније мнење властеле.

Кад су присталице Андроника старијег, молиле Дечанског да им помогне у рату против Андроника млађег, он је најпре питао за мишљење властеоско веће, и, кад се оно изразило против рата, он га није ни водио[65]).

Тако је, после, и Душан при уговарању савеза с Кантакузеном најпре питао своје ратно веће у коме су била 24 најзнаменитија властелина[66]).

Властела се била опростила онога положаја, у који ју је био бацио Немања; самодржавни су властели постали независнији у својим државама; целокупна је држава српска постала ограничена великашка монархија. Кад је Дечански, приближивши се, као и његови претходници Византији, стао показивати

[64]) Mon Serb. 99

[65] и [66]) Срећковић II, 300 и 427.

већу симпатију према својој деци од византијске принцезе него проглашеном младом краљу и наследнику од прве жене властела озлојеђена, одмах је устала, па га збацила и на престо подигла Душана. С' њиме су она мислила да ће владати по својој вољи, али су се преварила. Он ју је од свију својих претходника највише сузбио ограничио и понизио.

ШЕСТА ГЛАВА.

ЦАРСКИ БИРОКРАТИЗАМ

Властела подигавши на престо Душана, дадоше власт у руке човеку од кога су захтевала, да законом уреди стање, које је у земљи владало.[67])

Он јој је то обећао, а она су, опет, његовом сину престо обезбедила. И Урош уз Душана, као и Душан уз Дечанског, беше признат за наследника престола. Према томе је доцније, кад је Душан проглашен за цара, он назван Краљем.

Изгледаше као да су задовољене обе стране: и активна и пасивна.

Но отпочевши владу и узевши за жену Јелену, сестру бугарског цара Александра[68]), свога вазала и далеког рођака по Вукану Немањином[69]), Душан одмах показа како мало води рачуна о гледишту народном.

---

[67]) Срећковић, II, 340, 497.

[68])Jireček, Geschichte der Bulgaren, 298.

[69]) Срећковић, II, 343.

Успомена на то превиђање гледишта народног остала је у народним песмама о женидби Душановој.

Душан не беше конзервативан. Он беше реформатор у духу сувремености, а тежаше и за заједничком православном државом.[70])

Љутит на грчку партију, а навикнут на византијско државно уређење, с' којим је имао прилике да се упозна док је с' оцем био у Византији, он је желео да Србију стави на место труле Византије, па да уједно и отклони опасност од своје државе и да је узвиси.

Он беше ратоборан, предузимљив и самовољан, па и деспотичан као и све велике војводе и војничине.

Странци га називаху страшним[71]), а Срби силним.

У облику и нарави његовој, као да се огледаше особина, коју доби од лозе материне[72]). А мати му беше кћи бугарског цара Смиљце, за ким је била унука грчког цара Андроника[73]).

Он тежаше за апсолутизмом, централизацијом, па и за ратом, јер вољаше блесак спољашњи и величину државну.

---

[70]) Чед. Мијатовић, Косово. Отаџбина књ XXII. стр. 1 и 2.

[71]) J. Раичъ Исторія разныхъ словенскихъ народовъ наипаче Болгаровъ, Хорватовъ и Сербовъ. Въ. Будимѣ градѣ 1823, г. Част II, 337.

[72]) Срећковић, II, 337.

[73]) Jireček, 283.

И пре њега је било на српском престолу људи, који су се слабо обзирали на народно гледиште, али, он га забаци са свим.

Он беше способан да жртвује све, само да постане силан и моћан. Њему не даваше мира она тежња за неограниченом влашћу и послушношћу, каква се јавља само у стране расе и какве Словени махом немају.

За право потиштеног народа не хте да чује.

Он је знао да ратови, које је водио и које је мислио да води, не могу годити слободним Србима, којима је више било до унутрашње слободе но до спољашњег блеска.

Живећи у чистим српским крајевима зетским, он је имао прилике, да се увери, да народ негодује самовољу владалачку, па, знајући шта је помоћу Зећана учинио, можда је и зазирао од гласа народног.

За то је гледао, да га угуши да неби слушао роптање његово. Знао је да оно, што хоће да чини, не годи духу народном, који је био противан феудном систему и апсолутизму, и који је с' уздасима помињао старо добро време, кад се у државним пословима и народ питао[74].)

Не хтевши се обзирати на изнемогле жеље народне, да реформише владавинску систему у духу народном, он се по тарао да се обезбеди од немирног елемента, који му је могао сметати.

---

[74]) Stojan Bochkovitch. La mission du peuple Serbe dans la question d' orient. II edition Bruxelle 1886. г. стр. 25.

По уговору с' властелом а с' обзиром на законске наредбе пређашњих владалаца и на законодавство византијско, Душан даје закон, али као да га није дао, док најпре није било буне и незадовољства. Од његовог доласка на владу, било је прошло неколико година, а он закона није давао.

А то је било најгоре онима, чије је земље освојио, а није био с њима односе регулисао. Најзад, неки од самодржавних влас тела и његових вазала у покореним албанским крајевима стану радити против њега[75]. (1338 г.) Због тога је Душан био принуђен да тражи Млетачко грађанство и да се обезбеди, ако би био принуђен да бега из земље и да тражи склоништа[76]. Да ли је, у осталом, овај узрок био једини и прави, или је Душан и с' других разлога тежио да дође у ближе односе са Млеткама — то се неможе знати. Тек, факт је, да је Душан у једно време, 1340 год. тражио за сваки случај склониште у Млеткама. То нам доказују млетачки споменици.

Било да је Душан, најзад приступио изради закона, што је морао, било што му је додијала опозиција у земљи, па је увидео, да јој мора одредити границе, свакојако — он је издао законик и увео га у живот. Али у колико је у првом издању 1349 и дао велике повластице властели и свештенству, у толико га је

[75]) [76], Срећковић, II, 403, 404 405.

[77]) А. Мајков, Историја Српскога Народа. Даничићев превод II издање. Београд. 1876 г. стр. 53 54.

у другом издању 1354 год. допунио и изменио на штету осиљене властеле. Биће, да ју је као Краљ, ради својих тежња, морао дамити, али је после, постигавши своје тежње и прогласивши се Царем, одмах настао да је укроти, као што је и народ још првим издањем био притегао.

Под Дечанским се властела беху осилила на штету владаоца и народа, а под Душаном су и властела и народ ограничени у корист владаоца.[77])

»Ако ли соћа неда властелин на (одређене) рокове, да се свеже на царском двору, и да се држи, докле плати двојином" — тако вели један члан Душанова закона[78].)

Својим законикомъ Душан је као неком заштитом своје воље одржао у стези и народ и властелу. У тешком ратном добу и у часу остварења његових централистичких намера тај му је закон био од велике користи. Могао је поћи, куд је хтео, а није се бојао унутрашњег зла и нереда. Он му је у одсуству био као неко намесништво.

Но он се није задовољио ни самим тим закоником Њему није било довољно да у уређеној земљи безбрижно влада. Он је хтео да ту своју земљу модификује по угледу на Византију за чијег се владаоца и спремао.

И у тој тежњи, у којој му се поред законика могло сметати, он је особито вешто изиграо властелу, која су се од њега надала послуху. Она су тежила за уставношћу, а он је тежио за апсолутизмом.

---

[78])Ст. Новаковић, чл. 33. ст. 10.

Тога ради, он је, поставши царем, целу државу своју реорганизовао по византијском систему, и на место старог властеоства, по рођењу, увео чиновништво, — бирократизам — по заслузи. Као што је Немања од независних владаоца појединих држава начинио потчињене самодржавне властеле, тако је Душан, на место тих сталних и од Дечанскога доба осиљених властела, на велико њихово изненађење, створио нов ред несталних чиновника, који су, ради постизања његових намера морали чинити само оно, што је он хтео.[97])

Кад се 1346. год. прогласио царем, па увео и стао раздавати својим љубимцима чиновничке титуле и орден, Св. Стевана,[80]: он је јасно показао да му није до угађања уображеној властели, но до уздизања себе. Он није тражио милости, него је хтео да дели.

Поставивши јепископе митрополитима, а архијепископа патријархом; начинивши од жупана *Кефалије* а од жупа *хоре* [81]); установивши звања: *деспота севестократора*, *ћесара*, *голотета*, *пехарника*, *надзорника коњарника* (хі покомоса) *протовестијара*, *протостоиара*, *картофилакса*, *коморника и т. д.*[82]) он је бацио у засенак свога сјаја све народне обичаје, а убезекнутој властели охоло показао, да он цени само оне, који му угађају и који служе

[79]) Мајков, 54,
[80]) Рајић, П, 750,
[81]) Срећковић, П. 526, 903,
[82]) Рајић, П, 750, Срећковић П, 527.

његовој монархичној идеји. Уведеним титулама и чиновима он је властели отворио вољу да му се удварају и да се само око двора савијају као што се после многа и заиста и удварала и савијала. Од некадашњих слободних изборника, који су владаоца ограничавали, поста удварачка дворска камарила. Властела су га ропски љубила у скут и у руку, а њени су синови сматрали за срећу, кад су могли бити неко време у двору на васпитању и обучењу у понашању дворском, Каква подсмевка негдашњем народном односу према бираним старешинама, жупанима, који су били само први међу равнима!

Тако је Душан ради својих намера изиграо властелу. Али је се још више огрешио о народ.

Закоником својим он га је везао тако, да није смео ни писнути. Оне терете, и она ограничења, што је народ почео сносити од како су се Немање почеле од народа одвајати и своје порекло доводити од воље божје и цара Константина[83]); оне терете, од којих се народ, можда опроштају надао, Душан је узаконио.

Душан је својим закоником прекинуо дотадашњу неизвесност, која се јављала у оном непрестаном колебању између старога и новога друштвеног уређења у борби између народне једнакости, самоуправе, уставности и феудалне системе. И тај прекид учињен је на штету народног гледишта Да се тај законик

[83]) Срећковић, II, 892, 898.

правио у време старе жупанске изборне системе и народне самоуправе и једнакости, заиста не би такав изгледао. Треба само бацити поглед на правне обичаје код Срба и на Душанов законик, па се стрести. Душан је усвојио и утврдио све народне реформе, које су се у српском друштвеном животу до његова доба појавиле, и на томе је морало остати.

Ко се где затекао, ту је морао зачамити. Нико се са свога места није могао помаћи. Меропси се нису смели селити; отроци се нису смели у прћију давати; а господари се нису смели мењати. Све, што је било везано за земљу властелинску, била је својина властелинска и могло је добити слободу само онда кад му је из милости дао властелин или његова породица.[84]) Властелу је подвргао себи а народ властели. Као што знамо, отрок се није могао ни жалити ни царским вратима с надом приступити.[85])

Но није било довољно, што је народ од својих врата одбио; није било довољно, што је народ грозним казнама понижавао, него се још постарао и за сваки случај. Бојећи се да народ у своме негодовању не би скочио на оружје, он се послужио најгрознијим средством, те му је *забранио слободу гбора и договора* !

Узео му је слободу, коју му ни Немања није дирао.

Реченицом: „Себрова збора да њест..[86])!" Душан је задао последњи удар сваком поку-

[84] [85] [86]) Ст Новаковић, Душанов законик, чл. 41 стр. 12. чл. 4 стр. 7 и чл. 19 стр. 6.

шају да народ дигне главу. Том је реченицом Душан угушио глас народни. Том је реченицом закопао стару изборну систему народну.

За љубав славе, спољашњег сјаја и угледа државног, српски је народ, по Душановом закону. морао да се понизи до скота. Ако је тако у оно време морало да буде по другим феудалним државама јевропским, није морало бити у демократској држави Српској.

Али и ако је угушен глас народа, није могла да се угуши његова жеља за слободом и независношћу, не само у њему, него и у потчињеним властелама, и она је доцније, у своје време, изашла на видик.

Душан је успео и подигао државну зграду лепу и величанствену, али у тој згради која није била подигнута у стилу народном, Српство није могло опстати. Она је се морала срушити. Било их је доста преварених, огорчених и спремних да је развале и разнесу. И разнели су је. А оно мало централне српске државе, што је још беше остало, копечило се и даље али заман.

Пада у очи, како владаоци нису увиђали да сва несрећа долази од ровења на страну и од одвајања од народа. Они су славе и оснажења тражили непрестано у издизању над народом и у подражавању силним владаоцима и њиховим раскошним дворовима. Што је год који владалац био слабији, све се већма копечио. Ни за време Душана не беше онаквих дворских достојанственика, каквих беше у доцнија, гора, времена. На Душановом двору беху махом само „логотети", а на деспотским дво-

ровима беху обичне појаве „велики логотети“. Све се само у господство давало. Као обично, упоредо са политичким падом народним, бирократизам се све већма дизао[87]).

Као да је сама судбина казнила наше владаоце за толико уздизање, противно духу народном, те, кад Србија, после турског ропства ускрсе из политичког гроба, не би суђено, да је предводе владалачки потомци, но синови простог народа. Господе је, поред свега величања, нестало а народ је, поред све потиштености, остао и повратио своју некадашњу унутрашњу равноправност и слободу збора, договора и избора.

С' падом старе српске монархије са свим су пропала само властела, која су са монархичким апсолутизмом и постала.

Она се више никад не обновише и не подигоше[88]), а народ показа, да и без њих самоуправно може да буде свој спас и своје среће ковач.

---

[87]) Г. Гершић, Поглед на борбу између централизације и самоуправе (децентрализације) на западу и у нас. Гласник 55, стр. 157.

[88]) Vladimir Jovanovics Les Serbes et la mision de la Serbie dans l' Europe d' orieni Paris 1870. г. стр. 266.

СЕДМА ГЛАВА

МАЋЕДОНСКО ЦАРСТВО

У овом ће мо одељку истаћи један факт, који ће нам, у многоме, моћи да објасни Душаново понашање.

Душан није хтео да подиже само чисту и националну српску државу. Он је хтео да његова држава буде оно, што је некад била Византија и римско-немачка царевина или што је сад Аустро-Угарска и Русија. Он је, ако се не варамо, хтео најпре у неколико да обнови државу Александра Маћедонског[86]), па после придобивши маћедонски свет за себе, да усед-

[86]) Може бити да је Душан то желео због истоветности етнографских елемената, насељених у Србији и Маћедонији у оно време, кад су се словенска племена доселила на Полуострво Балканско. Та је истоветност онда, извесно, била позната и призната боље него данас. Са те етнографске истоветности на коју Гундулић подсећа, називајући Србљанином чак и староседилачког маћедонског владаоца Александра Великог„, могла је бити гајена жеља за уједињењем свију истоветних племена на Балк. Полуостр. Да су насељеничка маћедонска племена од најкада тежила за уједињењем доказ нам је држава

не на престо византијски, а, можда, и даље свет да осваја.

Отуда, може бити, долази генеалошко извођење Немањине династије од Лицинија и Константина Великог, цара римског; отуда долази негативисање народних установа и особина српских, па и маћедонских.

Да се не бисмо много бактали око тога навешћемо само титулу Душанову у неким варијацијама, па ће мо се уверити, да је Душану главнија била власт над Маћедонијом него над Србијом. Он Србију сматра просто као саставни део своје царевине.

Ево доказа:

брејачког цара Шишмана I, коју Јиречек geschichte der Bulgaren, 186, 188, 189), погрешно назива „Западном Бугарском"- И држава његовог сина Самуила, није могла бити ништа друго, него Маћедонска држава, која је своје границе измакла у земље бугарске и зетске Die gros serbische Jdee Die grenz poten, 1889. III. стр. 435).

Душанова тежња за Маћедонијом. можда је била подражавана тежњи Самуиловој. Свакојако та је тежња била оправдана, Само је с' погледом на етнографске особине маћедон. становништва, требало оснивати државу демократску, у духу народном, а не апсолутну монархију, као што је радио Душан а извесно и Шишман и Самуило, угледајући се на Византију. Ако узмемо да је Самуилова држава била Маћедонска, онда излази да је, данас несретна Маћедонија била у X веку тако силна, да је захватила огромну просторију. на којој су, осим престонице Охрида. били чувени градови: Београд, Ниш, Приштина, Софија, Велбужд (Ћустендил) Скопље, Велес Прилеп, Водена, Костур, Давол, Берат, Јањина и Капна (Jireček, geschichte der Bulgaren 190-91.

У Раваничком рукопису Душановог законика из титуле Душанове, при натпису закона види се, да је то закон „благочастиваго и вернаго и христољубиваго *Македонискаго цара Стефана*“..[90]).

А у рукопису Јустинијановог и Душановог„ закона, што је нађен у Софији, у натпису закона стоји „благочестиваго и христољубиваго Маћедонскаго цара Стефана српскаго, блгарскаго, угарскаго далматскаго, арбанскаго, угро-влахијскаго и иним многим пределом и земљам самодршца суштаго милостију вишњаго Бога Исуса Христа: Закон и Устав“..[91])

Јасно се дакле види, да Душану није било до праве српске државе[92]) у којој би, до бољих прилика долазила сва земља маћедонска са крајевима осталих народа које је покорио и у своју државу увео.[93])

---

[90]) Тимоея Флоринского Памятники законодательной дѣятельности Душана царья Сербовъ и Грековъ, Кіев, 1888 год. Приложенія стр. 31.

[91]) Флорински etc. Приложенія 75—X 315,

Законодавство и владаоци српски XIV века и народности у Македонији. Отаџ. књ. XIX. стр. 310.

[92]) Dr. М. Ђ. Миловановић, Начело народности у међународном праву и међународној политици, Отаџ. књ. XXII, стр. 326.

[93]) Из Душанове титуле у наведеном Софијском рукопису види се, а, и иначе из других историјских споменика зна се да је и Бугарска као вазална земља била под Душаном. Међу тим Бугари, тежећи за обновљењем велике Бугарске неће то да признају, Има један примерак Душановог закона, који је у рукопису нађен, као што се често дешава са Јустини-

Душану је дакле, у први мах, било до обновљења државе Александра Маћедонског, као што је и Милутину било до обнове византијског јединства на Полуострву Балканском. За то се Душан и велича највише по Маћедонији. Тамо му је и престоница; тамо се проглашава и царем; тамо издаје и законе — тамо му је све.

Српски је народ осетио, шта Душан хоће, па, и ако је био задовољан са његовом силом и величином, није био задовољан са његовим неосвртањем на државне установе у духу народном. То су мишљење делила и изигравана властела. За то су с негодовањем гледала на омаловажење српских националних о-

---

јановим законом и који неће бити ништа друго него препис са поменутог рукописа Софијског, само је у натпису у титули Душановој из пределних придева изостављен придев „Бугарски". Иначе је Душанова титула у свему онаква иста као и у Софијском рукопису. И ту се за Душанов закон вели: „Благочестиваго и Христољубиваго *Македонскаго* цара Стефана серпскаго, угарскаго, далматинскаго, угровалахискаго и иним многим пределам и земљам самодерщца суштаго милостију вишњаго Бога Исуса Христа, закон и устав положени во лето",.... (датум је погрешан) Што свију адјектива у том другом нема, биће да је узрок од каквог интересованог преписивача Бугарина (B Erweis dass die Walachen nicht römischer ab kumft sin, dies nicht aus tiret italianische Slavischen Sprache folgt. Mit mehrheren Grunden vermehrt, und in die Walachische Sprache übersetzt durch S. T. (Немачки и влашки је текст стављен упоредо), Ofen 1827 стр. 54.

собина према централистичкој државној мисли апсолутног цара Маћедонског. И том своm негодовању даваху израза у своје време, и ако -је народ по етнографским елементима у Ма ћедонији, идентификовао славу српску са славом маћедонском.[94])

---

[94]), X — 45 Законодавство и владаоци српски XIV в ка, Отаџбина књ. XIX стр. 311.

И^е. Руварац, Прилошци. I „Маћедонија“ „Коло“ за 1890 год. бр. 6 и 7 Љ у б, С т о ј а н о в и ћ‘ Старо српски хрисовули, акти и т. д. Споменик III. бр. 166.

ОСМА ГЛАВА.

ОБНОВА ОБЛАСНЕ НЕЗАВИСНОСТИ

Историја српских владалаца није ништа друго но историја ограничавања себарске слободе и забацивања старинских уредаба.

До Немање се из учешћа у државним пословима све више и више искључивао народ а од Немање су се почела искључивати и властела.

Најзад је Душан покушао, да све подвргне само својој апсолутној вољи.

Душан није хтео да чује ни за вапај потлаченог народа, ни за роптање омаловажене властеле. Он је народ био предао властели, а од ње је тражио да му она преда себе, и да се за љубав каквога звања одрекне свог старинског поноса и независности.

Не обзирући се на њезино одупирање, он је своју вољу заштићавао послухом толиких нових властела по заслузи, које је постављао махом по освојеним крајевима и којима је давао прва места до себе.

Огорчење народа и старе властеле дошло је било до врхунца. Народ потчињен власте-

није могао ништа без ње, а она су само чекала згодну прилику, па да прекине све оне везе, у које је њене претке Немања бацио, и у којима су је његови потомци све већма стезали и понижавали.

Ограничена Душановим законом, а, у многоме, искључена из државне управе, она су се осећала до срца увређена.

Бојећи се силе Душанове морала су с њим ићи и ратовати. Али, чим су осетила, да нема више моћне руке његове, она су одмах скочила, да се ослободе тих стега које су с дана на дан бивале све веће.

Чим је Душан очи склопио, владаоци су се држава стали да цепају и двоје онако као што су се цепали после смрти Чеслављеве. Велика и једноставна држава Душанова стала се да цепа онако, као што се цепале државе Александра Великог и Карла Великог после смрти тих освојилаца.

Урош је, до душе, учинио последњи корак, да државу одржи у јединству. Завео је нарочити „суд царскога двора,“ којим је мислио судити неуредној и самовољној властели[95]) али је то било заман

Урош је био „нејак. Да ли је то било с' тога што је био млад и невешт; да ли с' тога што су га властела експлоатисала, или, можда и с' тога, што му је отац узео рођаку, неприлпчну за брачни живот[96]), и што по физиолошким законима, деца од сродника не могу да

95). Срећковић 11 стр. 757.
96). Рајић П. 752, Срећковић П, 343, 345.

буду јакосна — не ће мо да испитујемо Напомињемо само то, да, као и наследници толиких других силних владалаца, није био кадар да сачува оно, што му је отац стекао,

Дух угњетеног и окованог народа почео је, преко својих обласних поглавара раскидати окове, али, раскинувши их, он се ос тио са свих страна опкољен непријатељима, које је створила велика, моћна и агресивна царевина српска.

Јединства више није било, а у поцепано сти се није могло одолевати огорченим непријатељима, А државних непријатеља беше двојаких: спољашњих, осветника са стране, и унутрашњих, обузданих и понижених властела у земљи.

Суд царскога двора, који је Урош био завео, служио је властелима као доказ, да се више неће моћи ни протествовати против вековног ограничавања слободе њине. Они су увиђали, да ће једнога дана они престати да буду некадашње чињенице, и да ће се изгубити у новом, централистичком систему царевинском.

За то су, и поред све опасности са стране, наједанпут прегла да раскину све везе којима су дотле биле везане области њихових, некад слободних, али, после, потњињених предака или положајних претходника.

И раскинули су их, особито после Урошеве смрти, најпре моралне. а, после, и праве.

Многи су, у један мах, постали независни владари у појединим српским земљама, и не

само што више нису хтели општем господару одавати признања и давати данак и војску, него су чак тражили и владалачки доходак од трговаца, који су по њиховим земљама трговали.

Тако се, као што рекосмо, после смрти Душанове, а још више после Урошеве поновило оно, што се десило и после смрти Чеслављеве.

Духу народном противан централизам са ограничењем личне слободе није могао опстати. Ако се није могао ослободити сав немоћни народ, ослободили су се бар појединн властели, који су имали силу у рукама.

Они се отргоше испод владавинског уређења по страном систему и, на место целокупне царевине српске угледа се, на један мах, опет неколико држава српских.

Да до тога дође, много је припомагало и то, што је међу обласним управницима било правих или лажних, владалачких рођака, који су, поносећи се сродством са Немањама, тежили за престолом и „Српским дохотком", па, ако нису могли добити власт над целом царевином проглашавали су се независним бар у својим покрајинама[97]).

Тако је колико поводом властеоске обести и одвојитости, толико и поводом сродства са изумрлом династијом, српској држави било суђено, да се комада на засебне државице.

[97]). Љ. Ковачевић, Вук Бранковић, годишњица X, стр. 225.

Да ли је у тим државама после, и у колико, вредео Душанов законик — не ћемо да расправљамо. Рећиће мо само, да владаоци државне парчади нису имали рачуна, да са народа скидају окове. Они су се на њему задржали до најновијег времена.

Властела су, прогласивши се независним владаоцима, само прекинула онај конац, који ју је везивао са престолом; она су му одрекла давање данка и војске, па су све, што су прикупљала и чим су се снажила, употребљавала само на своје ојачање и на своју одбрану, па и на украс свога, маленог, обласног престола.

Да је сваки узурпатор у својој држави радио на своју руку и окретао главу од уредаба у царевини, најјаснији нам је доказ у томе, што су се неки одмах стали одрицати уведене српске патријаршије. Деспот Угљеша је цркву у својој држави с места ставио под власт цариградске патријаршије.

Балшићи, потомци Немањиног сина Вукана, и блиски сродници Душанове жене, царице Јелене. ремете државне односе, особито с Котором, па, ради себезналости, прелазе чак и у католиштво.

Кнез Лазар непријатељске односе са Угарском замењује пријатељским а син му у савезу са том некадашњом непријатељицом српском тражи потпоре[98]).

---

[98]). *Љ. Ковачевић*, Деспот Стеван Лазаревић за време турск. међусобица. Отаџбина, књ. IV, стр. 289, 442 445 и т, д. — *Живот Деспота Стефана Лазаревића* Гласник XXIX стр. 389, 422 426.

Синиша, Душанов полубрат по оцу, уздиже се на престо. позивајући се на обичајно право по старешинству, а поносећи се, по матери именом Палеолога.

А Краљ Вукашин облачи црвену обућу презревши законити династију Немањину, али пропада као непризнат и усамљен.

Кнез Лазар ратовао је просто као владалац једне области (за то на Косову није ни могао победити). Борба између њега и Алтомановића није ништа друго, него обнова оних бораба, што су их водили некадашњи архонти у старим српским државама. М. Алтомановић је државу основао као и његов стриц Војислав Војиновић[99]).

А с' погледом на династичке хипотезе о пореклу кнеза Лазара и Вука Бранковића од Вукана Немањиног [100]), у борби између Лазаревог сина и Бранковића, не видимо ништа друго но тежњу, да се обнови обласна независност, а, у исти мах, и борбу, да се поврати наслеђивање престола по старешинству у породици: борбу, каква се некад водила између Бодина и Радослављевића. Та је борба, после изумрлости непосрдне династије Немањине била притушена само за живота кнеза Лазара, као најстаријег у наследној породици, али је се појавила одмах, чим је на престо дошао његов син Стеван, кад млађи од Вука. Можда

[99]). *Д. Милаковић*, Историја Црне Горе. Панчево, страна 28.

[100]). *Љ. Ковачевић*, Вук Бранковић Годиш. 222.

народ у тој тежњи за повратком некадашњег обичајног наслеђа и налази мотива за Вуково издајство на Косову.

Српска се држава распадала као задруга кад се дели. Делећи се тако и враћајући се у некадашње самоуправно стање, можда би временом дошла и до повратка некадашње народне уредбе, личне слободе и приближне једнакости — да није на њу насрнула турска сила. О томе нас уверавају одвојени и слободни зетски крајеви, у којима су се окрепљени народни обичаји особито и правни до наших дана сачували, па и они паштровски други крајеви што су под млатачком владом своје особине одржали[101]). Али то је било само у неким крајевима, који нису у јеку сталешке неједнакости с' ограниченом слободом подлегли Турцима, Остале крајеве турска је сила смела у тежњи за реорганизацијом у народном духу. Та тежња за децентрализацијом управо је крива, што Српство није могло одолети Турцима.[102]) Појавила се у незгодно време. Да су српске државе биле уједињене, кад су на њих Турци напали, оне би се, можда одупрле навали мухамеданској, а растројене морале су подлећи. Не хтевши се узајамно потпомагати,[103]) оне су

---

101) *В. Медаковић,* живот и обичајп Црногораца; Стјепана Љубише приповјест, Панчево. 1882. год

102). Ст. *Стокић,* Турски ратови у Јевропи, у XIV. и XV веку. Отаџбина, књ. XX. стр. 87, — *Јов. Мишковић* Косовска битка, Стаџб. књ. XXII стр. 20.

103), *Лука Лазаревић*, Краљевић Марко. Пожаревац, 1885. г. стр. 13.

дочекале, те их је, како прича Михајло из Одтрвице[104]) турски Султан једну по једну пос своју власт подавијао, као ћилим, на коме је била јабука, за којом је тежио. Отуд пораз на Марици, отуд пропаст на Косову. Узаман је Босна покушавала да обнови јединство, користећи се уобичајеним истицањем сродства свога владалачког дома са Немањином династијом.[105])

Уздизање Босне и Твртково проглашење за Краља није ништа друго, него издизање једне области над осталим, као што је било пре Немањиног уједињења.

Но ни Босни није било суђено, да постигне жеље па ни да се одржи: једно због неприродне тежње за централизмом; друго због верске Католичке пресије, коју су владаоци, од невоље, морали да трпе па и да потпомажу; а треће, и због владалачке тежње за монархичким блеском, па и латентним апсолутизмом.

Она силна чиновничка звања уведена и у Босни, као и у Србији по угледу на Византију; они силни дворски достојанственици· *дијаци* (граматици, логотети), *тепчије пехарници казнаци*, *дворски кнежеви*, *ставилци*, *приставп коморници прокуратори*, *протођери*, *протови-*

---

104). Dr. *Јанко Шафарик*, Михаило Константиновић, Србин из Острвице. Историја или летопис исписани око год. 1490. Превео и с објасњавајућим уводом издао — Београд. 1865 г. стр. 128.

105). W. Klaić. Povijest Bosne Zagreb, 1882 г стр. 153. 155 — *Милош Пејиновић*, Бановање Стефана Твртка, Отаџбина, IX, стр. 289.

стари и т. д.[106]) кији су зависили од добре воље и милости владалачке, нису могли годити потомцима независне властеле и слободног народа, народа коме су годили богомилски појмови о власти.

Тежња босанске властеле за самосталношћу и сувише је позната. Још бан Стеван Котроманић II, морао је против неких својих самовољних властела, да тражи помоћ чак на страни, од Дубровчана.[107]) А после њега и Тврткa било је све горе и горе. Помињемо само обавезни споразум владалачки са властелима, који се огледа у њиховом сведочанству на босанским повељама; помињемо силу Хрвојеву, Сандалеву и Косачину Кад су владаоци у Босни завели титуле, хтевши тиме властелу на послушност приволети, обесна су властела жељна господства, и сами себи титуле давала,[108]) па и са стране набављала Хрвоје је титулу Херцега добио од Владислава Напуљског, а Стеван Вукчић од султана Мехмеда[109]) Постанак Херцеговине није ништа друго него последица тежње за обласном независношћу.

При остварењу сепаратистичке тежње, самодржавним је властелима много помагало по-

[106]) *Ем. Лилек.* Из друштвеног и државног устројства Босне—Херцеговине у средњем вијеку. Седмо извјешће велике гимназије у Сарајеву. Сарајево, 1889 г. стр. 17—33.

[107]). Љ. Ковачевић знамените српске властеоске породице средњега века. Годишњица X. стр. 199,

[108]). *Лилек*, извјешће, стр. 23—25.

[109]). *И Руварац*, О натпису на цркви Херцега Стефана у Горажду. Глас. XVI, стр. 17, 21.

државање народних традиција и осећаја, против којих су апсолутизму наклоњени. владаоци често војевали. Као и многи други обласни управници, што су се издвајали из целокупне српске државе, и Косача је за свој успех имао много да благодари своме обзирању на народно гледиште у опште, а на верске осећаје на по се.[110]) Да су се на то народно гледиште и српски владаоци више освртали. не би уједињене српске државе биле тако трошне, као што су биле.

Колико су српском народу драге његове традиције и установе, најбољи је доказ у томе што су се чак и до данас нека снажнија племена у Херцеговини одржала у старом уређењу и одбранила од ненародних реформа поред свих апсолутистичких тежња владалачких.

Она се, и ако су малена, осећају сретна. Према блеску средишне власти никад нису показивала љубав, као према својој самовољи. Та, ради опстанка у тој самовољи — унутрашњој слободи — нека су и вером преврнула. Јест, она су све чинила само тога ради, а не ради државне идеје српске или турске. С' таким су племенима имале муку државне власти и српске и турске,[111]) Што су обичаји и предања једног народа у већој опасности, све се брижљивије чувају и све већма чувају.

---

[110]). *Љубомир Јаванови*ћ, Ратовање Херцега Стјепана с' Дубровником. Годишњица X стр. 94.

[111]). *Н. Дучи*ћ, Колашин, Братство. II. стр, 144·

Колико је старинско народно уређење.[112]) било у лепој успомени и код истурчених потомака некадашњих, у свему парламентарних, Срба, може се судити по томе, што се зна, да су у понеким крајевима и они Турци, који су признавали државно уређење турско, поред свих кадија и ћитапа, веома радо тражили стари српски поротнички суд То се особито дешавало у мањим размирицама, кад су Турци хтели, ду се на лепо намире. Сами су Србе позивали, па им остављали, да они по свом обичају и здравом разуму пресуде, шта је право.[113])

Сваки народ и свака раса има своје особине и своје гледиште, и против тих особина и тога гледишта ништа с успехом војевати не може.[114]) Не вреди ту ни државна дисциплина ни организација, ако није удешена у народном духу. Ништа се силом не може.[115]) Установе, закони и уредбе слаби су бедеми. ако дух и свест народна није први и најјачи

112) Димитрије Алексијевић, Старо-Срби. Београд 1878 г. стр. 35.

113) Вук. Стеф. Караџић, Кмет. Ylavische bibliothek herausgegeben von Fr. Miklošich. Erster land. Wien 1851 г. стр. 86.

114) Др. М. Р. Веснић, Наслеђе у питању о кривичној одговорности. Отаџб. књ. XXII. стр. 620. — Антрополошко-криминалистичка школа. Отаџб. књ. XVIII, 1889 г стр. 559.

115) M. A. Thiers De la propriet Paris, 1848 г. стр. 365, 369, 375 и даље.

бедем.[116]) Без тога бедема ни једној држави нема сталне одбране од пропасти, па ма каквим она спољашњим сјајем блистала.

Кад је српски народ био под својим владаоцима, он је друштвеним поретком био доведен дотле, да се није могао борити за свој лични бољитак. До душе, за све време било је јоште слободних себара[117]), с' којима се у време рата војевало са страним народима, али општа потиштеност и ропство, нису дали народу маха, да дигне главу. Монархични апсолутизам и централизација, што се ради остварења државне мисли и целине утврђиваше особито за Душана[118])' не осврташе се на лични положај поданички. И онако лишен слободе, збора и договора и привезан за земљу својих господара, нит је се могао спремити за устанак за свој лични бољитак.

Та потчињеност учинила је, те је народ био постао хладнокрван и према величини државној, те су себезнали властели, и сами незадовољни, лако могли да распарчају Душанову апсолутну државу, јер су тиме и нехотице давали маха гледишту и незадовољству народном. Јасна је ствар, да народ у малим државама, са слабијим владарима, може да

---

[116]) Законотворна Скупштина, чланци о уставним реформама (прешт. из Србије) Београд 1870 г. стр 92.

[117]) Stojan Bochkovitch, La mission du penple Serbe, 24.

[118]). Г. Гершић, централизација и самоуправа. *Гласник* LV, 117.

узме више маха. То нам потврђује трагична судбина Томе Прељубовића, владаоца једног парчета Душанове царевине. А још бољи нам је доказ Зета, где се место Балшића и Бранковића јавља народна династија Црнојевића и где су се, као што помињасмо, све старе државне установе све више и више повлачиле пред народним установама и навикама, те се најзад, место суђења по Душановом законику, појавило поротно суђење по народном обичају. Колико је, после распада Душанове државе, поред самовоље појединих великаша, узела маха и самовоља самог народа — најбоље нам показује доба Шћепана Малог[119]).

Јасна је ствар, да, према особини и гледишту српског народа, стара српска држава није могла опстати — једно због апсолутизма владалачког, а друго због децентралистичке опозиције, која се под српском управом јављала махом у лицу властеле, а доцније, особито под турском влашћу, и у лицу самог народа.

Тек, кад је народ постао свој господар и основао државу са личном слободом и једнакошћу, показао је да се за њу интересује као за своју тековину, а не само као за бранипте владалачке славе и величине и великашке самовоље.

---

[119]) Љуба Стојановић, Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог. Годишњица. књ. XI, стр. 296 и т. д.

Само борба за ту народну творевину могла је изазвати оне родољубиве звуке гусларске, који и данас важе као химне борцима за модерну народну државу и као подстрек на прегаоштво онима, којима је предата на чување.

ДЕВЕТА ГЛАВА

НАКНАДНИ ПОГЛЕД НА СПОМЕНИКЕ

Видели смо, како је у борби између конзерватизма самодржавне властеле, и реформаторске тежње владалаца, који су се угледали на византијски апсолутизам, најзад победила децентрализација, с' које је најпосле, распарчана српска држава подлегла туђину.

У борби између властеле и престола, јављале су се многе мене, али као да се озбиљна пажња мора највише зауставити на добу Душановом.

Док Душан, прогласивши се царем, није стао да сузбија властелу по пореклу, па да заводи властелу по заслузи као да се однос властеле према владаоцу није епохално мењао.

Јесу, у појединим случајевима, и приликом подизања Дечанског на престо и при осталим превратима, добијали више или мање маха час властела а час владаоци, али као да се до Душана није са свим реметио ред уведен за Немање.

Зна се, да је Немања оставио у животу државни збор, на коме су имала учешћа властела и свештенство. Народ је, до душе, с

тог збора искључен, али је имао право на своје себарске зборове, које му је тек Душан укинуо.

Трагови томе државноме збору, на коме су се владаоци са властелом и свештенством договарали, налазе се у споменицима из доба скоро свију владалаца из династије Немањине тако, да изгледа, као да није било осетног и трајног прелома у парламентарним односима између владаоца и властеле бар по званичној спољашности.

Ни за Душана није нестајало тога спора зума ни договора, само је он у веће за савет, по својој реформаторској вољи уводио и људе по заслуженим повластицама, а не само по наследним повластицама.

Да је тако, сведоче споменици, који су нам заостали од појединих Немањића.

Особито споменици, који су скоро на јавност изнети, бацају светлост на то питање, које до сад и тамно изгледаше.

Зна се, да су на жичком збору, на коме је Стеван Првовенчани проглашен за Краља, поред свештенства, били из свију држава: и *ипати и јеводи. тисуштники и сатники, и мали (жупани) вакупје с' великими.*[120])

Зна се и да је био обичај да се владаоци, приликом давања прилога манастиру, договарају са властелом и свештенством.

Краљ Владислав у свом Хрисовуљу, којим Богородици Бистричкој потврђује села што

[120]) Срећковић II, 884.

јој је проложио Немања, отворено говори, како је за та села постојао Хрисовуљ његовог деде Немање и оца Стефана Првовенчаног, па се загубио, те је морао због тога да пита меродавну стару властелу и свештенство које је за то знало. Тек, кад се уверио да је тако било, он је хрисовуљ потврдио: „понеже“ вели, „сведетељствовано ми бист от *всех јепископ и игумен и старих бољар и всех калогер*, јер је сије истино било даније и записаније деда ми светаго Симеона и господина ми и оца венчанаго Краља Стефана сијему манастирју, и ја.. понављају и онех прводанаја села, и потврждају сим мојим Хрисовулом“.[121])

У хрисовуљу Краља Уроша I, којим обнавља хрисовуљ свога оца, којим је утврдио баштину манастира Св. Петра на Лиму, стоји изреком: „Призва Краљевство ми архијепископа Арсјанија и јепископа Хлмскаго Саву, брата Краљевства ми како бјаше утврдил крјусовољ првовјенчани краљ Стефан, отац кралевства ми,.. тако и аз изјувјадјав од брата Кралевства ми с *ахријепископом Арсјанијем и с всјами јэпископп и с игјумени и с властели великими и малимп Кралевства ми*... извјадјах о всем извјасто о селах и планинах и о људех и о власјах како је што от прјаде било, и постави Краљевство ми злато -- печатни крусовољ“[122])

У Хрисовуљу Краља Милутина, којим поклања Хилендару селиште Уљаре, неколико

---

[121]) Љуб. Стојановић, Стари Српски Хрисовуљи, акти, и т. д. Споменик III. Београд 1900 год.

[122]) Споменик, III, стр. 8.

се пута помиње, како се договарао са архијепископом Никодином и са збором.

На једном месту вели: „По сих же пријем Краљевство ми блсгословеније и молитву от архијереја својег светитеља и *всего збора* и лика свештеничскаго јелико богодарованије ми државе земље отачаствија мојего војски сабрав, јако велико дрзновеније пријем . . . и идох... ва предела... царства грчскаго[123])...«

На другом месту, причајући о погибији татарскога вође Црноглава, вели: „главу јего Краљевству ми приносоше иже и от сих с *всем нашим збором прославившим*“[124]).

На трећем месту, говорећи о походу на византијске земље с братом Драгутином, вели: „васпријемшим нам... благословеније от архијереја и *всего збора нашего* савакупљајет Краљевство ми.. и идохом ва државу царства грчскаго“[125]).

На четвртом месту, говорећи о заузећу области дабарске и т. д. такође вели: „васпријемшу ми благословеније от архијереја и *всего збора српскаго*, и идох на државу грчскују“[126]).

На петом месту, говорећи о помоћи, коју му је брат Драгутин тражио, у борби противу Дрмана и Куделина. вели: „Сија же слишав Краљевство ми от вазљубљенаго си брата ни мали закаснев, тачију благословеније от архијереја и *всего збора српскаго* посланијем пријемшем; васкорје ва сајединени оба и с војсками нашими на тије безбожније идохом“[127]).

[123], [124], [125], [126], [127]) Споменик, III, страна 19 и 20

Говорећи какоје враћао Шишману жао за срамоту вели: „и тако савакупив домачедније и все војски отачаствија нашего, пријем же благословеније от архијереја и всего збора српскаго и идохом... ва државу сего зломисл-наго до града Бдина[128]).

Говорећи о опасности од Ногајева похода на Србију, каже: „молбније глаголи с вазди-ханијем срдачним ка својему архијереју *и збо-ру српкому*, посилајет Краљевство ми с изве-штенијем всех хотештих воздвигнути се на отачаствије наше.“[129]) А мало даље опет, казујући за Ногајеву погибију вели: »Сија же извесно уведев Краљевство ми и с господином архијерејом и духовним и плтским оцем архиеписком третим Савом и *всем српским збором* славоју прослављајем.“[130])

Даље, говорећи о неприликама због Персијанаца вели: „Сабравшу Краљевству ми је-лико ва богодарованој ми државе војски и с' својими домачедци пријем благословеније от архијереја и *всего збора српскаго*, противу та-ковому безбожному плку изидох.“[131])

Даље опет, говорећи о шиљању војске Грцима у помоћ под Новаком Гребостјеком, такође вели: „пријем благословеније от господина ми и оца архијепископа и *всего збора српскаго*, отпустих их на тије безаконије Перси...“[132]).

А помињући повратак те војске, говори овако: „И придашим им к' нам и с господином архијепископом и светители и свештеноначел-

128, 129, 130, 131, 132,) Споменик III стр. 21, 22 и 23

ники и частними игумени и с всеми иноки и *всем збором српскије земљи* прославихом всештедраго и премилостиваго... Бога ..“[133]).

За тим, говорећи о прилогу селишта, каже опет: „С смеренијем и молбоју издвојих јего у господина ми и духовнаго оца тогда настојештаго архијепископа Кир Никодима, и всего тога збора архијепископије и приложих тој селиште“[134].)

Мало даље опет, дајући хрисовуљ вели: „обнових старије хрисовоље с господином ми и духовним оцем архијепископом Кир Никодимом и *збором срским*« [135])

И у скоро пронађеном Свето-Стефанском Хрисовуљу, који је краљ Милутин издао, сад већ запуштеном[136]) манастиру бањском око 1315 год. на Хрисовуљу је осим краљевог брата, потписан и архијепископ са јепископима и игуманима. А иначе се у њему не једанпут помиње да ништа није приложено неправедно, но све или купљено или испрошено, или замењено са благословом „*всего збора,*“ па се у њему и архијепископ (Никодим) нарушиоцима хрисовуља обраћа с' клетвом и од »всех суштих с мноју и јепископ и игуман и всего свештеничскога чина и всего чрнскаго и *всего збора*[137]) ва лето: (6829—5508=1311) бла-

133, 134, 135) Споменик III стр. 23 и 24

136) *К. J. Јиречек*, Трговачки друмови по Србији и Босни у средњем вијеку. Превео Љ. Стојановић. Отаџб. књ. IX. стр. 143.

137). *Љ. Ковачевић*, Свето Стефански хрисовуља, Споменик IV, стр. 11.

гословенијем... преосвештенаго архијепископа Никодима и всех јепископ и *всего збора Српскаго*.[138]) Не пада у очи толико ни оно место, где манастир одређује за станиште калуђерима, опет, с, благословенијем господина ми и отца Данила и всех јепископ и *всего збора српскаго*; па нас не изненађује ни кад, говорећи о давању прилога, вели: „Сабрах *збор српскије земље*, архијепископа и јепископи и игумени и казнаце и тепчије и војеводи и слуги и ставилце и зговорих се с њима и пријах благо словеније от господина ми и отца архијепископа Данила и всех јепископ и всех игумен и *от всего збора српскаго* јеже о приложенми храму сему."[139])

Па и сам Душанов споразум са ратним већем, приликом уговарања савеза са Кантакузеном и његово казивање у натпису законика, није ништа друго, него подсећај на уобичајене договоре владаоца са српским збором у изразу: „сиже закон поставлјени от праведнаго (православнаго, частнаго) *збора нашего* с преосвештеним патријархом Кир Јоаникијем и всеми црквеними малими и великими митропол. и бискупи (јеписк.) и мноју благоверним царем Стефаном (с кнези) и с всеми властели царства

---

[138], [139]). Mon. Serq. 90 и 99

[140])**Тимоөея Флоринскаго** Памятники законодательной дѣятельности Душана царья Сербовъ и Грековъ. Кіевъ 1882 г.приложенія стр. 14, 36, 75.

[140]) *Мајков*, Историја Српскога Народа. Даничићев превод II издање стр, 61.

ми малими и великими законо сложена биша,«[140]) не види се ништа друго до оно, што се види из наведених цитата из Хрисовуље Краља Милутина и осталих, види се то: да владаоци српски ништа важније нису предузимали, док се најпре, бар обичаја ради, нису договорили са неким збором, који је замењивао некадашње веће народно. Властела су сведочила при издавању повеља.[141])

Јасно је, да, по споменицима излази, да није било осетне разлике у односима између владаоца и повлашћеног сталежа пре и после Дечанског. Опажа се само то, да се у споменицима од Дечанскога па надаље властела изреком више помињу но дотле. Али то помињање ми нађосмо и у наведеном хрисовуљу Уроша I.

Као да је сва тајна у значењу „српскога збора“. Некад се, до душе, он узима и у значењу духовничког збора, али по некад, поред засебног помињања свију видова свештенства другим речима, изгледа као да не значи (као плеоназам) свештенство но и остали део саветника и чланова зборских.

Свакојако, ако се може говорити о каквом обрту и мени односа између владалаца и властеле, пре се може узети на око Душаново завођење властеле по заслузи и његова бирократска система, но договор Дечанскога са властелом.

Ни пре ни после Дечанскога, Српски владаоци обично, нису предузимали ништа важније док се, најпре нису споразумели са својим „српским збором.“ Разуме се да је то излазило на видик некад већма а некад мањма.

ДЕСЕТА ГЛАВА

РЕФОРМЕ ПОД ТУРЦИМА

Да је била јака централизација и стега, особито за Душана, види се поред података о нечовечним казнама према непослушним, и по томе, што нема баш тако уочљивих знакова да је код нас било унутрашњих народних устанака каквих је било у другим државама. Тих устанака није могло бити, јер је народ од својих био убијен у главу и обезоружан.[142]) Да се сав српски народ онако као енглески увек могао слободно вежбати у витештву и владању бојним оружјем,[143]) и да слободоумно богомилство није било угушено у клици, па да су се јављали проповедници једнакости као по другим земљама, извесно би, кад — тад народно незадовољство излазило друкчије на видик, него што је. Моћ је са витештвом била

[142]) Чед. Мијатовић, Једно велико питање. Отаџб. књ. XXXIII стр. 340.

[143]) Samuel Jugenheim Geschichte der Ausgebung der Leihei geschaff und Nörigkeit in Europa. St. Petersburg 1861 год. стр. 257.

махом у рукама властеле, а потиштени је народ, и кад је требало ратовати, пре у бој ишао под морање него што му се милело.[144]) Овде нам, и нехотице, падају на памет најамници чија је верност зависила од плате.[145])

Тек, кад је српски народ, место својих народних силника, којима је право насиља било законом ујемчено, угледао над собом турске аге и бегове, који су поништили важност дотадашњем закону и уређењу, народ је осетио, да има право, да и он поништи силу њихову. Од тога доба народ повраћа себи кришом слободу збора и договора, па се по гудурама и планинама састаје на *сабор* и молитву и на препевање јуначких дела почињених у корист народну. Од тога доба српски народ почиње испрва тајно а после и јавно витештвовати и најзад, кад је дошло време ослобођењу народном, ослобођавао се сам народ, а од старе властеле не беше више ни трага ни гласа. Остала беше само самоуправа кнежинска и општинска.[146])

А куд се дедоше та властела? Шта изједначи Србе? Ко даде народу власт у руке?

Чим су Турци заузели српске земље властеле је стало нестајати. Властеоска имања

144 145) Чед. Мијатовић. Једно велико питање. Отаџб. књ 28, стр. 340, 341.

166) Іов. Бошковић, О народности. Београд. 1887. год.

притисну Турци; властеоским правима користили су се турски бегови.[147])

Само она властела, која су остала понизна могла су се до некле држати у свом положају. Сва права могла су задржати само она властела, која су се, као босанска, истурчила. Иначе се остала сва свргоше са својих високих положаја, које аге заузеше. Све поста ништавилом: и властела и народ. Зна се, да су чланови неких династија доцније живели од милости страних држава. Место српске властеле појавише се турска властела. Место пронијара појавише се *спахије*, а место баштинара *читлук—сахибије*,[148]) који се називаху и „господарима“.

Под спахијама, којима је турска влада давала поједине крајеве у име издржавања, као царским војницима и чиновницима,[149]) земља беше сељачка, а под читлук — сахибијама господарска.[150])

У Босни, где су се, као и у Србији, на место српске властеле појавила турска влас-

---

[147]) Једно велико питање. Отаџбина књ. 28, стр. 349.

[148], [149]). Ст. Новаковић Пронијари и баштинари. Глас. Срп. Краљев. Академије I. Београд. 1887 год. стр. 79, 80, 84 и 76.

[150]). Манастирска и црквена земља није се обично дирала. Она је, према извештајима, остајала метохија и сматрала се као манастирски или црквени читлук. Читлуке су дакле, могле имати и моралноправне особе. (М. С. Јастребов, податци за историју српске цркве. Беогр. 1879 г. стр. 13).

тела, читлук — сахибијски се људи називаху *кмети*, у Боци *кметићи*,[151]) а у Србији *чифчије*[152]).

У Босни се кметови могаху, премда тешко сељати, али сву принову морађаху сахибијама остављати. Тамо и куће сељачке беху *агине*, читлук-сахибијне, те сељаци беху као кирајџије читлук-сахибијне. По некад и волови беху његови, па и семе за усев беше агино. Према томе му се, осим послушања и рада иначе, давала дажбина. Ако је било све агино, сељак му је давао од летине пола; а, ако је агино било само нешто, онда му је давао трећину и т. д. Разуме се да је најпре спахији морао измирити десетак, па се тек онда са агом рачунао.[153])

У Србији сељаци имађаху своје куће, земље и потребе, само аги, поред спахијског десетка, обрађиваху и даваху деветак и друге дажбине.[154])

У Старој се Србији давала четвртина[155])

Негде се до читлука долазило силом, а негде и милом, поводом рђавих прилика сељачких и презадуживањем, као год у феудна времена. Читлук — сахибија је по некад становнике потчињавао и за земљу привезивао

[151]) Караџић, кмет, Slavische bibliothek, I, 86.

[152]) Караџић, Рјечник код речи читлук.

[153]) Караџић, кмет. Slavische bibliothek I, 87.

[154]) ib.

[155]) Ѳ. Бацетичъ. Очерки Старој Сербіи. Бесѣда 1871, г. V, стр. 394.

обећањима да ће их бранити и у невољи новцем потпомагати[156]) Негде су Турци, тежећи за читлуком, људе хватали и везивали, па их на силу нагонили, да им своје земље продаду.[157]) Доцније су њихови потомци сматрали те земље као очевину, али и Срби као дедовину и прадедовину.[158]) Колико је читлук — сахибија био властан од свога имања, може се судити по томе, што га је могао и поклањати. Дешавало се да је по неки господар свој читлук уступао и каквој уцвељеној породици, у име подмирења крвне уцене.[159])

Нови својинар. није могао чифчије са земље терати, ни нове чифчије сам насељавати бар у Старој Србији.[160])

Све што је рајетин, кмет, за агу срђивао, он му је морао сам кући однети,[161]) а аге су махом по варошима седеле, само су на своја добра, а на велику рајину дворбу, излазила лети или највише пред јесен, на теферич. По негде су се ага и чифчије о Божићу и бајраму узајамно даривали.[162])

[156]) Новаковић, Пронијари и баштинари, Глас I, 84.

[157]) Караџић, Sl. Bibliothek I, 88.

[158]) Бацетичъ, 394.

[159]) Л. Г. Бјелокосић, Крвни мир. Босанска вила за 1890 год. бр. 1 стр. 9.

[160]) Бацетичъ, 394.

[161]) У Херцеговини се агин део, трећина, процењивао, па се исплаћивао готовим новцем (Јово Накићеновић, Поријекло Зимонића породице, Нови Сад 1878. стр. 4).

[162]) Бацетичъ, 395.

Који је ага имао много кметова он је по својим селима имао *субаше*,[163]) којима су опет, јадни кметови од онога малога берићета, што им је остајало, морали по нешто давати.[164])

Народ је, дакле, непрестано и даље робовао, али не под Србима него под Турцима. За то је, тежећи да се ослободи од турског ига, нехотице ишао и на ослобођење од неједнакости. До те борбе противу неједнакости српски би народ, као и други јевропски народи морао најзад, доћи, и да су му остали његови владаоци, само би онда та борба била унутрашња, грађанска. Овако, пак, водећи хајдучки борбу за своју народну слободу, српски је народ у исти мах, водио и борбу за личну једнакост.

---

[163]) Караџић. Sl. Bibliothek I, 87.

[164]) Какс су проти Ненадовићу причали (Мемоари, 14) а и како Караџић казује (Sl. bibliothek) I-88- Свет је читлук — сахибије сматрао као насилникс па ни турска их влада није признавала. За то су Срби још 1793 г. поводом немачке крајине, а и доцније 1804. год. кад су дигли устанак противу дахија, одрицали читлук-Сахибијама послушност, те су после, признавајући још султана, само спахијама давали десетак, а за читлук-сахибије нити су хтели да чују, нити су они што год смели тражити. Према овоме изгледа, као да су се читлук-сахибије појавиле поводом самовољног преотимања баштинарске власти. српске, за коју званична Турска по свом државном уређењу није можда ни знала. То може бити тим пре, што се зна да су читлук-Сахибије донекле могли бити и Срби, док им Турци нису читлуке преотели. Турцима је земља требала, они су је и куповали, али је сами нису хтели радити, за то су извесно староседиоце на њој и задржавали, да им раде, па

И успео је — одржао је победу.

Ми смо у томе били много сретнији од суседног нам народа румунског. Румуни су под туђинима били сви једнаки, као и ми под Турцима, али кад подигоше своју државу међу њима овлада неједнакост, која се и до данас повлачи[165]) Но то долази отуда, што за своју државну организацију имају благодарити странцима, докле су Србију из политичког пепела подигли сами оџаковићи.

Изједначивши се у патништву српски је народ устајао против насиља час овде, час онде.

После неколиких узалудних покушаја одсудни је устанак успешно букнуо у Шумадији. Она беше у згодном географском положају на сударишту истока и запада; у њој је српски народ боље, него по другим забаченим крајевима турске царевине, могао у честим Аустријским ратовима да се извежба у витештву[166].) и да се увери, да турска сила није

да после по договору деле. Било је у Босни и Турака кметова То значи, да је можда, и Турке временом невоља нагонила, да се подају другом, имућнијем. Или су, може бити, то били најпре Срби, па су се после као кметови истурчили.

165), Нстас Петровић О Румунији и Румунима. Отаџбина 1875,књ. I, стр. 234 и т. д.

166) Милован Видаковић, Автобиографија. Гласник XXX, стр. 102, 104. 110, 114, 125 и т. д.

Die freivillige Theilnahme der Serben nnd Kroaten an den vier letzten östereichisch-türkischen kriegen Wien, 1854 IV стр. 4, 5, 6 и т. д. — К. С. Протић, Ратни догађаји из првог и другог српског Устанка. Отаџбина књ. XXIV стр. 321.

непреломна; у њој се српском народу поводом трговачких веза и културног утецаја са запада разведравао поглед на стање у коме се налазио; у њој се и мисао о народности, благодарећи јевропском прогресу и књижевности Срба у Угарској, могла најпре и најбоље појмити...[167]) Многи се повољни узроци у Шумадији беху стекли. Много што шта допринесе, те баш из ње излете варница, која запали сва родољубива срца српска на Полуострву Балканском, и изазва борбу за слободу и за ускрс из петовечног гроба политичког.[168])

Кад се, најзад, народ у Шумадији диже и друге крајеве подиже, предводише га људи из његове средине.[169]) који се од њега нису двојили ни одликовали.[170]) Кара-Ђорђе је са

---

[167]) По причању г. Љубе П. Ненадовића, оно кобно писмо, онај фалсификат, у коме се говорило о устанку противу Турака и због кога је изгубио главу Алекса Ненадовић, писао је његов син, доцније прота, Матија Ненадовић са својим рођаком Петром Молером, да би компромитовањем принудили кнежеве на устанак. Они, као старији и искуснији, не хтеше боја ни кавге, ал га хтеде нестрпљива омладина и несретна раја. Кад су једном после тога питали молера, ко га наведе да с протом пише то писмо, он је рекао: „Доситијева дела!“

[168]) М. Гарашанин, О династијама. Поглед. Година I, страна 414—418.

[169]) Dragischa Stanoïevitch, La republique, Paris, 1870. г. стр. 123 — вели да је Србија у Карађорђево доба била као нека република.

[170]). Пада у очи како, како међу виђенијим војводама из првог устанка беше потомака зетских и херцеговачких. За Карађорђа се зна да је из зетских

својим војницима последњи залогај делио, и, као и други сам са осталим војводама шанчеве копао. Све се уздало само у се. Карађорђе је руску медаљу на грудима улупио надељавајући врљике.[171])

Али и ако ју је улупио, опет ју је носио. При свем самопоуздању српскога народа, страни је утецај у његовој невољи имао важности. Није се много гледало на то, од куд помоћ долази. Карађорђе је се обраћао и Русији и Француској.[172]) Настало је експлоатисање. Осиљена Русија, која је робовала Монголима онда, кад је Србија била силна, преузевши некадашњу Душанову идеју о освојењу Цариграда, за којим је и сама од вајкада тежила.[173])

крајева, а и за Ненадовиће се зна, да су се доселили из Херцеговине. О томе и сам прота Ненадовић казује у својим мемоарима на стр. 3. Биће да Горштаци зетски и херцеговачки, навикнути на витешки живот, нису могла равнодушно гледати на јаде, што се сносе по питомијим крајевима, као ни хајдуци.

[171]) М. Ђ. Милићевић, кнежевина Србија, 261.

[172]). Огист Боп, Карађорђе и Француска. Документа о одношајима Србије са Наполеоном I. Отаџбина књ. XIX стр. 116 и т. д.

[173]) Д. Иловајски, Краткіе очерки русской исторіи. Изданиіе XI. Москва 1870 г. стр. 12. 13 14.

Karl Abel, Sprachnissenschaftliche, Abhandlungen X. (ûber die möglichkeit einer gemeinsamen Schriftsprache für alle Slaven) стр. 415. — Alexandre Glénard, La guerre d'orient. Paris. 1887. стр. 20—23. — Cristian Fridrich Wurm Diplomatische geschichte der Orientalischen Frage. Leipzig, 1858, стр. 12—14. У овој -е књиги на стр. 12 прича како, поводом народног -дања о некој чудотворној икони и обнови Св,

обрати особиту пажњу на Србију и прими је под своју заштиту. Она је више него икоја друга држава имала рачуна да Србе употреби на своју корист, онако, као што је толико пута и Црну Гору употребљавала.[174]) И она је са својим тежњама почела продирати, а Србија је почела заостајати.

Уздајући се у Русију, наивна Србија прође у својој витешкој борби као Босна што, у последњем устанку, упираше очи у Бадовинце одакле се на офанзиву због Аустро-Угарске није ни мислило.[175]) Ослонивши се на Русију. Карађорђе пређе у Аустрију, да у Фенеку пролива сузе покајања, а изигране тежње несретне Шумадије остадоше да тињају у грудима Српским, док не наступи згодан час, да опет плану. И најзад плануше пламом под судбоносним грмом у Такову, под дичном старином, који је можда младост своју проводио под Немањима.[176])

Појави се нов човек из народа и, не патећи од Карађорђеве најивности, отпоче нову борбу, колико за ослобођење од Турака толико и за латентно миголење испод страног

Софије у Цариграду, — на руског министра спољашњих послова и дан и ноћ чекају кола са 6 коња спремна за полазак у Цариград.

[174]) Неблагодарност Срба спрам Русије, Отаџб. књ. XXI, стр. 593.

[175]) Србија на Берлинском конгресу. Отаџб. књ, ХЦIV. стр. 227, 413.

[176]) Чед. Мијатовић „Таковски Грм“. Отаџбина књ. XXII. стр. 102.

утецаја. А та је борба судбоносна, јер где људи не живе по свом карактеру, но се поводе по вољи и гледишту других, ту нема праве среће, која је основ личном и друштвеном напретку.[177])

---

177) Џон Стуарт Миљ, О слободи, посрбио кне-...пић П. А. Кара-Ђорђевић, Беч, 1868, стр. 71.

ЈЕДАНАЈЕСТА ГЛАВА

ПОКУШАЈ АПСОЛУТИЗМА

Обреновић је Србију ослободио. Она је постала свој господар, само је од Султана зависила. Војска турска станујући у градовима српским није дала Србима мислити на проширење кнежевине ни на присаједињење осталих српских крајева. Све, што се могло постићи, могло се постићи само лепим — дипломатским путем. И Милош тим је путем и пошао.

Опасност од акције била је у толико већа, што ни једној држави није ишло у рачун мишљење, да Србију треба пустити да се и даље шири и чврсти.

Стране су државе у њој виделе само једну државицу, која може служити њиховим цељима, а у исти мах, и као државицу која је могла постати елеменат нереда.

Нико јој се није својски нудио да јој помогне у жељама. Сваки је, правећи јој се пријатељ, гледао да Србија чини оно што он хоће, а не оно, што она хоће. Њена је воља била споредна. Све ју је убијало у помисли на и-

деале, па ју је, и при најмањем појаву њене незадовољене жудње и нестрпљивости, упућивало да ћути и да буде благодарна на ономе што је добила.

Европа се понашала, као да ју је она ослободила, као да је Србија од њене милости ускрснула. Она није хтела ни да чује за притајене српске жеље; она није хтела ни да помисли, да тај дојучерашњи роб сме дићи главу, да се уврсти у ред меродавних чињеница.

Особито је Русија, под видом своје заштите, прикривала тајни озлојед према свима бујним жељама српским. Она јој није дала ни да се уводи у ред модерних јевропских држаа.

Држало се, да је Србија малена за напредак; држало се да је Србија недостојна да ступи у ред правих цивилизованих држава. Заборављало се да је та презрена Србија била некад узвишена и над тим државама; заборављало се, да је та иста Србија грудима својим и заклањала неке од тих држава, те су се подигле, док је она Турке на себи држала.

Нису јој дали ни да се усуди мислити на унутрашње прогресивно реформисање. Сматрали су је као Турску провинцију, која не сме изаћи ни из ограничења у ком се находи Турска, а камо ли из апсолутистичког стања, у коме су се находиле и напредније државе јевропске.

Понашање руског посланика барона Рик-

мана[1]) најјасније нам показује, како се према њој понашао и њен најближи пријатељ — Русија.

Русија је чувала Србију за се. Она се бојала од њеног напретка, њене аутономије и њене независности. Она је рада била, да је одржи на оном ниво-у културном, на ком је одржавала своје земље, па да јој само путем своје милости, даје прилике, да по нешто добије.

У таким приликама Милошу није било лако. Срећа још, те је, у односу са страним државама, био мало Немањиног карактера, те се по некад умео да довија

Знајући, да нема на страни искреног пријатеља он је највише настојао око саме Турске, те је, погађајући златни начин који се мора употребити при опхођењу с турском у неколико и успевао.[2])

---

[1]). Кнез Милош. Прилог за историју спољн- политике нове срп. државе. Отацб. књ. XXIV. страна 201.

[2]) Новаковић, говорећи о влади кнеза Милоша и о укидању спах. и читл. одаје част нашој ондашњој државној увиђавности, и вели, да су том приликом сва средњевековна права на штету Турске остављена без икакве накнаде. Међу тим кнез Милош у „Слову“ држаном Народној Скупштини у Крагујевцу 1 фебр. 1834 год. (Србобран 1889. г. бр. 46) вели од речи до речи ово: „Давања спахијски дација не можемо се ни у напред опростити, за што и оне стоје у суми оној од 2,300.000 гроша, које имамо давати султану, и он ће се вадити из казне народне, њих треба п надокнадити јој опет. Но питање је како да се те дације узимају. Је ли боље да се узи-

Под сенком покорности он се према Турцима понашао као Немања према Византинцима, и постигао је колико је могао. Створио је народну династију какве још нема ни једна балканска држава осим Црне-Горе; нашао је начина да присаједини Србији и оне округе из којих Турци нису хтели на лепо да изађу; ослободио је Србију од спахија и читлук — сахибија[3]); сачувао је Србију од српских спахија и од нове неједнакости; предао је земљу у руке самом народу као једино његову својину; увећао је Србију на радост крајева који, уздишући под Турском на Србију очи упираху ; разбудио је уздање и у неослобођеним српским крајевима, био је у дослуху са Српством у Босни; подржавао је везе са Црном Гором ; во-

мају као и до сад? пак да просјечни откуп плаћа правитељству нашему, а да га оно даје порти"....

Из овога се види, да средњевековна права нису укинута без накнаде по Турску. Народ је ослобођен средњевековних намета, али је Турској држави у годишњем данку морала да се даје накнада бар онолика, колика је по њу била корист од тих дажбина. Трагова од тих средњевековних дажбина нестало је са свим тек онда, кад је под кнезом Миланом проглашена независност, и кад се Турцима престао плаћати данак. Но и уређење аграрног питања у ослобођеним крајевима није прошло Србију без накнаде Само је тада, благодарећи берлинском уговору, накнада ишла другим, заходнијим путем. Морале су се откупљивати не само дотадашње дажбине, него и земље читлук-сахибијске (Пронијари и баштинари стр. 98).

[3]) Ст. Новаковић. Пронијари и баштинари. Гласник I. стр. 95.

дио народну спољну политику и Србију доводио у познанство са Европом па је и саму Србију по европски уређивао — чинио је колико је могао.

Но, при свем том, што се мора признати да је он напредак земље имао у виду, у њој је било незадовољство.

Од куда то незадовољство?

То је онај зли дух српски; то је она етнографска особина српска — Срби нису могли трпети државни апсолутизам, који се јављао и поред свију парламентарних формалности и устава у ненародном духу.

Народ је, ослободивши се Турака, био жељан праве слободе, а великаши су били жеља и самовлашћа и меродавности, па да то постигну бацали су се у наручје и самим старим душманима српским, Турцима; а Турцима је то Српско трвење било мило исто онако, као некад и Византији.

Шта је било?

Милош, ослободилац Србије морао је своју земљу напустити, и у њој, на радост Турску узме маха раздор који су великаши употребљавали на своју корист. Обнови се доба некадашње властеоске себезналости.

Хтела се подела власти; хтела се већа унутрашња слобода, и ако су је злоупотребљавали и сами они, који су јој се за апостоле издавали.[4])

---

[4]) Треба се само сетити, какав је био Вучић, који се за одлазећим Милошем каменом бацио (В.

После кратке владе Милошевог сина Милана, долази на владу други његов син Михаило, али не као наследни него као *изабрани* владалац. Но и он пролази као и отац му.

Долази Карађорђевић Беше то човек слаб и ограничен, поводљив, слепо оруђе у рукама жене и њене *многобројне* радбине, Да би се одржао на власти, пошто је до ње дошао не као наследни, већ као *изабрани* кнез, био је до крајности попустљив према властољубивим елементима и, што је најгоре слепо покоран страним државама: Турској и Аустрији [5])

Природно да то народ у својој несавладљивој тежњи за остварењем притушених идеала није могао ни смео даље трпети; па потпомогнут новом слободоумном струјом пуном увређеног родољубља гони и њега, јер је доказао да он није кадар те идеале остварити, није кадар народ задовољити.

Враћа се Милош, али као *наследни и самостални* владалац[6]) који Турску као вазал изненади својим охолим понашањем.[7]) Он опрости Србију страног утицаја и клоњаше се страних консула, особито руског и аустриског. Али у унутрашњој политици беше апсолутна као и

Barthelemi — Sylvestre Cunibert — Essai historique sur les resolussions et independanse de la Serbie Laipzig 1885 г. I — 249.

[5]) Нил Попов. Србија и Русија. Српски превод. Београд 1870 г. књ. II стр. 177. 178

[6]) Нил Попов. Друга влада Милоша Обреновића. Срп. превод. Београд 1882 г. II књ. стр. 83.

[7]) ib.

пре.[8]) Па ако су га и трпели, то је само из пијетета према његовој старости и с обзиром на његове заслуге, те премину часно у својој домовини и остави своје старе кости у својој рођеној земљи за чију се слободу жртвовао у дане своје младости[9]) и која беше онако незахвална према његовом наследнику.

Наслеђује га син Михаило. Прва му влада беше пуна рада. Прегао је био да учини колико се може. Уводи у службу слободоумну интелегенцију. Показује се толерантан према опозицији, подводи туркофилски и олигархиски[10]) савет под своју власт,[11]) уводи на велику радост народну, *сталну регуларну војску*,[12]) набавља при свем портином негодовању, оружје, за војску,[13]) уклања ерлије из Србије, добија градове, ради преко Наполеона III, на присаједињењу Босне и Херцеговине!!... и за све то, — **гине у кошутњаку**!

За што?

Српски народ није смео ништа постићи преко воље Русије и Аустрије, Оне су се бојале њенога напретка. Оне би, нарочито Ау-

---

[8]) Dobroslav Jgnjatovitse — Die Zveite regierung des Fürsten Michael von Serbien. Laipzig. 1887 год. стр. I и г.

[9]) Нил. Попов. — Друга влада Милоша Обреновића. књ. II стр. 131.

[10]) Г. Гершић — Неколико уставних питања Рад. 1881 г. I. стр. 39.

[11]) Jgnjatovits, 10.

[12]) ib.

[13]) Јов. Ристић. После бомбардовања Београда. Отаџ. књ. VI. стр. 9, 17. 27.

стрија, престала бити оно што је су, да је Босна и Херцеговина присаједињена Србији. Србија би створила Аустрији другу *и последњу* Садову.

Русија пак морала би заборавити Цариград.

Да се то избегне и Русија и Аустрија златом и обећањима нашли су доста издајника који су се народу за апостоле слободе издавали који су му проповедали да њему — народу — не треба толико блеска и величине, колико — *слободе!* народу треба устав а не апсолутизам и да ће му то дати само... Карађорђевић! ?

Преки елементи нереда, потпомогнути потомцима Карађорђевих војвода, некадашњих ратних другова Великог Милоша,* и следбеницима великашке тежње за самовољом, каква се јављаше и за владе кнеза Милоша, у лицу Чупића[15]) Павла Цукића:[16] Петра Молера, владике Мелентија, Никшића, кнеза Симе Марковића, капетана Драгића из Ропочева, Живана Чоњака, Милоја Ђака, Ђорђа Чарапића и т. д. као власнички поборници, који не трпе централизам одазваше се злату и обећањима страних конзула, па жртвоваше владаоца и учинише своје у корист Карађорђевића; али уједно жртвоваше и Србију њеним душманима.

*) Радовановићи су били унуци проте Николе Смиљанића

[15]) С. Милутиновић. Историја Србије од почетка 1813 до конца 1815 год. II издање Бдоград 1887 г. стр. 289.

[16]) Cunibert I, 141, 143, 148, 150, 153, 221 и 228.

Па ипак, све им би узаман. Карађорђевића се династија не поврати. Намесништво заштити династију Обреновића. Србија доби устав непотпун, примитиван, али, тек, свој сопствени — не беше наметнут са стране као онај из доба кнеза Милоша.[17]).

Дође на престо кнез Милан!

Милан, Милан... Ово име брујало је и бурно одјекивало кроз 33 год. Он води ратове за ослобођење; шири Србију; проглашава независност; повраћа Краљевину и *дочекује... атентате*!

Беше то човек снажна ума, изванредна дара и ретких способности; човек велике душе и владалац широких погледа.

И поред свега тога био је нај несретнији човек под сунцем!

Краљ Милан био је страстан човек страстан политичар, па када се умешао у партиске борбе, он је био и страстан партизан.

Са падом Ристићева кабинета он се отресе и његовог туторства које је имало тако кобне последице и за њега и за државу, па се свим срцем предаје новим људима, запојеним новим идејама, за које се залаже свом снагом и свим својим ауторитетом, па са њима покушава да патријархалну Србију преобрази у модерну државу, и ма да 1882 г. проглашује Србију Краљевином, народ не умеде другчије да му захвали него демонстративно аплауди-

---

[17].) Нил Поп[illegible] – Српски превод П—I.

ра онима, који сваки његов рад, сваки успех и неуспех, пропраћају са узвиком: „Погледај, народе, шта га је *чуда и зла починио овај зли дух Србије!“*

Долази 1883 год. На скупштинским изборима радикали односе победу. Кабинет Пироћанчев даје оставку; долази Никола Христић који скупштину распушта. Тиме је Краљ Милан јасно показао да радикалима неће да дâ власт. Непредавањем, пак, државног оружја, опет радикали су доказали да неће да извршују наредбе Краљеве — *и Зајечарска буна планула је* !...

Радикална емиграција, која је те године избегла у Бугарску и Румунију, била је *непосредни повод* за Српско-бугарски рат 1885 г, који се завршио Сливницом.

Србија није могла, није смела, мирно посматрати Бугарску, како, газећи међународне уговоре, постаје преко ноћ и двапут већ и јача од ње. Рат је био неуспешан али то је био свети рат!

Што је био неуспешан, кривица је до оних који политичке положаје сматрају за синекуре те је само тако војна команда, могла бацити на границу само сталан кадар, наравно, и не *слутећи!* да ће Бугарска кренути и румелиотску војску.

Па као да није било доста зла и несреће, Прва Краљица труди се да загорча до краја живот Краљу Милану. Покушава да окрене политику на своју руку.

Панслависткиња до фанатизма само за то што је Краљ Милан био другог мишљења;

на спрам њега и његове политика, — нихилисткиња, која би хтела да уништи све што он уради. Таква је била прва Краљица,

Опозиција одмах је уочила колико јој таква жена може користити у њеној борби противу Краља Милана пају је и експлоатисала док је Краљ Милан на престолу седио, а за тим ју је заборавила.. ...

Несретан и у дому своме Краљ Милан морао је обратити се цркви да њега и Србију те беде курталише· И црква је брак развела. Али и као разведена Краљица, она није престала да се буни противу Краља и његових власти, па чак и противу воље свога Сина, па најзад и противу вере......

Видећи да елементи нереда, под маском народних пријатеља, прете да коначно униште ону зграду, коју је он са толиким трудом и толиком љубављу почео зидати, и да би Србију сачувао од грађанскога рата, решава се да сам да устав,

21 Децембра 1888 год. отворена је Велика Народна Скупштина у Београду која прима устав а на сам дан Божића краљ га свечано потписује.

......„Носите народу Устав, вели краљ у престоној беседи, који отворивши двери народног преставништва ученим синовима земље, слободном вољом народа изабраној интелигенцији која је из народа поникла, даће *ваљда* могућност, да се у Србији влада истински парламентарно.“

Народ српски није био дозрео за онако слободоуман устав.

Државничка мудрост захтева да се мера тих слобода свагда удешава према ступњу развитка онога народа коме су намењене,

Нови устав осигурава Краљу сва она права и прерогативе, којима су сви образовани народи окружили своје владаоце,

Нови Устав је зајемчио не само право већине да управља државним пословима, него и право мањине да буде сразмерно заступљена у законодавном телу,

30 година вођена је борба за грађанска и политичка права, која је заробила све духове у толикој мери да је занемарено много животно питање, — новим уставом уједначене су политичке и грађанске слободе исказивања мисли, лична и имовна безбедност.

А што је најлепше новим уставом уведене су окружне скупштине које су требале да буду *школе* истинског парламентаризма, али радикали створише од њих одборе где су се доносиле крваве пресуде политичким противницима.

Устав, који је требао да стане на пут самовољи јавних органа, постао је средство у рукама разузданих власника чије су агитације још у опозицији учиниле да је не само ослабио краљевски ауторитет, но су учиниле немогућим и скупљање пореза, То је утврдило Краља да верује да уставна управа у Србији неће успети, па и не чекајући да се нови устав уведе у живот, 24 фебр. 1889 г. први

краљ после Косова драговољно силази са престола и преноси своју краљевску власт на свога малолетног сина краљевића Александра.

Па од куда код Краља Милана онолико неповерење, управо онолики одврат према радикалима; од куда то да Краљ Милан апсолутно није хтео ни покушати да се са њима ма у чему споразуме, кад се зна да је он био човек гибак и бистра ума, па кад су га домаће неприлике толико помеле, он радије и круну с главе скида, али радикалима не попушта.

Он код радикала није могао трпити оно грубо и безочно ласкање „сувереном народу“.

Било му је одвратно гледати, како радикали, да би доскочили противницима, стварају мржњу код народа противу чиновника присталица осталих странака,

Узвика: „чиновнике под нож!“ сећао се до последњег часа.

Ма да је држање Гарашанина и његове странке било и слободоумно и хумано, опет су вође радикала намерно и с планом варали народ и извртали намере и дела владина, видио је да се на њих не може ослонити, јер им је држање било и уско и себично и притворно, па их је до гроба сматрао као представнике политичког разврата.

ДВАНАЈЕСТА ГЛАВА

НАРОД ПОСТАЈЕ ГОСПОДАР

И народ је у главноме задовољан, Грешио, не грешио — он је у неколико подмирен. Што је тражио то је и нашао.

Вајкадашња му је жеља била да буде господар од своје воље.

Вајкадашња му је жеља била да му се глас не гуши. Од вајкада је желео да каже: „ово хоћу — ово нећу!“

И то је у неколико, постигао.

Од како је, српски народ власт несме сматрати, да је ван њега и да је неограничена, — бар тако су га учили, па тако га и сад уче његови назови пријатељи, — већ да је ова израз воље његове, да је одјек гласа његова и тековина природних особина његових; које су и до *данас остале несавладљиве.* ? Он, да, живи у њима и оне живе у њему!

Потиштена моћ изборне силе његове — веле му, ти елементи нереда. и виновници данашњег његовог бедног стања — морала је вековима бити у оковима док се смирила и припитомила, али кад је њима — пријатељима

народа - једном пошло за руком да са престола Српског, уклоне непријатеља и душманина Српског, уклоне првог Краља после Косова, одмах је нестало и окова, и онога часа, она је раширила крила своја и сад лебди над Србијом као орао над Тимором.

Па може ли јој се одолети?

Ако јој се могло одолевати у оно доба, кад су око ње биле све саме, апсолутистичке монархије, у којима су вољи народној била крила поломљена, сад јој — тако изгледаше — нико ништа учинити не може — јер свуда око себе, по свима државама јевропским, види како народна тежња шири своја крила све више и више.

Јест, кад српски народ није хтео онако бити назадан онда кад је сва Европа била назадна, не може бити назадан ни сад.

Па је ли могао, је ли смео народ српски остати равнодушан слушајући даномице ово уздизање Свога Величанства, а да не поверује да је он збиља извор и утока власти тим пре што му се чинило да је своју жељу постигао да је постао свој господар Та скупштине су слободни израз воље његове Скупштине су глас срца његова.

Он тим гласом као чистилица жељезничка крчи и шири пут циљу; он тим гласом руши све што му на путу стоји. Преко окружних и срееких скупштина управља ближом околином својом. а преко народне скупштине — домовином својом.

Обезбеђен од полициских притега и екс-

плоататорских обмана, он мирно спушта изборничку куглицу у сандуче, *али још мирније гура угарак под кров свога суседа*, само ако он није те среће да је члан „пет шестина«.

Он мирне душе коцем премлаћује онога кога му његове вођe обележе. ....

Настала је једна политичка разузданост; распаљене партиске страсти нису поштедиле ништа и никога, оне су све увукле у вртлог међусобног трвења.

Мирни и лојални грађани изгубивши сваку наду и сву веру у законе и њине извршиоце још једино упираху очи у свога краља очекујући од њега да злу стане на пут.

И нису се преварили 1 Априла 1893 год. Краљ Александар узима пре времена власт у своје руке, а после кратког времена радикална странка опет долази на власт али као да долази само за то да покаже како за народ Српски нису још оне слободе које му је загарантовао устав, а још мање да су они — радикали — кадри земљу повести напредку.

Њихов главни одбор у коме су жарили и палили прави Јакобинци посташе тирани Грујићева министарства, које се неустручаваше да своме господару чак и лекције чита, *па и укоре да му даје.*

Оваква разузданост једне политичке руље која је са угарком и коцем уводила у живот нови устав, неминовно морала га је и сахранити.

И сахранила га је!.

Ово зло Краљ Александар није могао,

није смео више трпети, ако није желео да прво постане лутка у рукама српских јакобинаца, а за тим у најбољем случају и престо да изгуби; и он се решава да Свога оца позове у Србију, да му помогне својим саветима и искуством.

И 9 Јануара 1894 год. Краљ Милан долази у Београд, а 9 маја исте године Краљ објављује да обуставља устав д 1888 год. у свима његовим одредбама и решава да се устав од 1869 год. привремено врати у важност „јер су многе државне установе постављене на извитоперени темељ, и у самом свом постанку *намењене да послуже* не општим интересима Престола и Отаџбине, *него личним или страначким страстима*“.

Настаје доба стишавања страсти, настаје доба плоднога рада; народ видећи да Краљ и влада не обзирући се ни на какве препреке, одлучно раде на остварењу идеала народа српског, и сам почиње долазити к себи, сваки гледа свој посао, верујући да тиме помаже и Краља и његову владу да лакше свој задатак изврше. Кредит земље скаче.

Војска се подиже на ступањ раван у првим европским државама.

Али у највећем јеку рада, на прагу најсудбоноснијих догађаја, непријатељи српског народа наоружаном руком једнога бедника покушавају да одузму живот првом Краљу после Косова, верујући да ће се онда у Србији понова повести крваво коло.

Али Бог чува Србију Зликовац промаши па ипак Краља Милана, брзо нестаде.,...

Кажу да је умро од инфлуенсе!

Душмани српског имена задовољни су.

И народ је, канда, задовољан! Што је тражио то је и нашао!

ТРИНАЈЕСТА ГЛАВА.

ШТА НАМ САД ТРЕБА

Ослободивши један део некадашњих земаља српских и уредивши га у неколико, у народном духу, позвани смо, да тежимо за ослобођењем и присаједињењем и осталих крајева српских. Шта нам вреди и што српски говоре и што српске обичаје гаје, кад с' туђином у блиски додир и културне везе долазе, а од нас се одрођавају, и још само хришћанима називају[1])

У тој тежњи прошлост нам налаже, да се чувамо од свега што нам је некад шкодило, и да не чинимо оно, о чему смо се уверили да код нас не може опстати.

Избегавајући присне и опасне односе са моћним страним државама, које српским земљама ривалишу, и којима потпуно српско јединство и оснажење не иде у рачун, те гледе да нас макар економским путем онемогуће у извршењу наших намера, требало би да све радимо, је-

---

[1]) Др. Милован Ђ. Миловановић, Начело народности у међународном праву и међународној политици — Отаџбина, књ. XX, стр. 336 и Die grosserbische Jdee — Leipzig. 1889 г. III. стр. 4411.

дино уздајући се у се и потпомажући у свим српским крајевима српску свест, којој под страним утецајима предстоји помрачење. Не уздајмо се у туђу помоћ ни у туђу заштиту.

„У свету, брале, љубави нема," — рекао је наш песник.

У политичком свету још мање. У њему нема братства, нема пријатељства, нема поклона, нема милости. У политичком свету одлучују интереси, Сведок нам је историја целога света, свију народа, и векова.

Нико није никад никоме за љубав ништа учинио а без рачуна за садашњост или будућност,

И нико то није више, теже и брже искусио, но што је то искусила наша отаџбина.

Верујмо у нашу сопствену снагу!!

А ми смемо и можемо веровати у снагу народа нашег који, тако рећи, својим голим шакама и грудима извојевава славне победе; који без школе и књига изненади свет, европски културни свет, са узорима поезије јунаштва, поезије љубави, поезије душе и срца људског,

Ми смемо и можемо веровати у снагу народа нашег, кога учени син великог француског народа поставља за пример и углед својим земљацима после њиховог страдања и пораза 1870 — 71 год.

...„Нека би Бог дао да овај пример једног маленог, но јуначког (српског) народа распали у нама (Французима) онај огањ, који је слави

одвео наше старе“.. (Сен-Рене — Таљандија — Србија у XIX веку:

Не, ми верујемо у Србију за Србију!.

Тога ради, прека би потреба била да се употребе све силе, па да се по неослобођеним крајевима подижу српске школе и да се ма у колико обнови српска црквена управа у Пећи, из које је патријархова столица на грдну штету српску однета у Карловце.

У *могућноме* споразуму са интересованим балканским народима треба радити на отрзању српских покрајина од труле турске царевине.

Турска је толерантна[2])

Радити се може (треба само погледати шта Бугари по Турској чине — а она ништа.)

Балканским народима данас прети онаква опасност, каква им је некад претила од Турске. Место једне Турске, данас на њих се стреме две силе: Аустрија и Русија. Оне хоће да смрсе конце њиног политичког, па и етнографског и националног живота и независности. До душе ни једна неће моћи дуго опстати и ако успе — све ће устати против освојиоца, јер владати дунавском долином значи владати јевропским народима. А то је немогуће. Француска и Енглеска пазе на сујету Аустрије и Русије. Али се оне могу договорити па балканске земље поделити као што су се некад и договарале. За то балкански народи морају бити опрезни.

---

[2]) Свет. Николајевић — Реч на првом скупу »друштва Св. Саве“ I издање друштва Св. Саве. Београд 1886 год. стр. 15.

Балкански народи пре свега морају срушити тиранство у турској држави и извојевати слободу у којој ће свако племе по својој вери и на свој начин моћи живети.

Ако би им за то требало помоћи са стране не треба да је траже ни од Русије ни од Аустрије, но у оном просвећеном и хуманом осећању народа, које вазда симпатише народима потиштеним, а нарочито у оној револуционарној струји која је из Француске пошла противу сваког насиља, неправде и тиранства ма где оно било,

Без тога балканским народима нема спаса. Они не само што имају да се боре противу злурадих и ласкавих непријатеља са стране, него и против Турске, која не да, да се од ње живе отрже парче по парче њених политичких тековина што је од балканских народа отела. Та борба у толико је тежа што непрестано морају да презају једна од друге. Заједничка патња, што су је сви балкански народи претрпели од Турске, треба да их приближи и споји за заједнички рад и одбрану. Све теже за повратком некадашњег бољитка. Ради тога бољитка треба да се и сад друже онако, како су се некад дружиле, кад су се изасланици из балканских покрајина састајали код Црногорског владике на договор о заједничком раду.

А на том удружењу треба саме да раде. Турска и силе, које би хтеле Турску да замене, неће никад пристати да се Турска царевина на саме балканске народе подели. Оне

ће у случају опасности за се, војевати и за одбрану целокупне Турске царевине. За то се сами балкански народи морају споразумети, како ће је, као једини, прави, наследници, поделити, па и како ће после пред суревњивом Јевропом стати на браник тога свога наследства.

Ми нисмо баш слаби, јер слаботињу нико не гледа, још мање га се боји, а нама су сметали и сметају да не постанемо *своја* — Краљевина.

Ми нисмо ни без творалачке снаге, сведок нам је историја турске, аустриска и руска. Ми смо тим државама у доба потиштености и заборава дали највеће војсковође, највеће снаге и умове, а то нам доказује да ће мо ми једном подићи зграду уједињеног Српства.

Прошлост нека нас крепи, нека нам улева поуздања, нека нас руководи: да задахнути њом, ношени идејом будућности; одважно, без обзира на туђинска ровења и на домаћа сплеткарења; у пркос зловољи туђинаца *и кратковидости, слабодушју и малоумљу појединих домаћих* синова, — идемо оним стазама; којима је Велики Краљ извео Србију на висину сопствене, независне Краљевине!

Први је услов за то, да владалац има *потпуно* одрешене руке бар у погледу војске и спољне политике.

Србија ништа успети неће и са најслободоумнијим уставом у садашњим приликама, али ће *добити све* ако буде имала што већу и што бољу војску.

Источно питање неће решавати, нити поједине делове Турске узимати она држава, која буде имала *сл бодоумнији* ! устав, већ она, која своје потраживање подупре са што више бајонета.

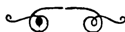
Штедити, дакле, на војсци, издајство је.

Ону ману што се у народ увукла, и која прети да му главе дође, а то је багателисање власти, жеља да се свему туторише треба искоренити.

Само кад се постигне *бар приближно* уједињене Српства, може се мислити и на уређење државе на демократском основу, а дотле треба радити.

Будемо ли ми и остале балканске државе зазирали од рачунског пријатељства великих страних држава, не ће мо моћи очувати своју народност и слободу; с тогаваља нам се поуздати једино у своју снагу.

Чувајмо се Аустрије чувајмо се и Русије!

САДРЖАЈ:

